

„See tubli linn muutub tühjaks ja lagedaks...” Tallinna majanduslik olukord 1620.–1630. aastatel

III

(*Algus Tuna 2017, nr. 4, lk. 25–37 ja 2018, nr. 1, lk. 4–19*)

Enn Küng*

Tallinna viljakaubandus aastatel 1620–1632

Pärast Vene transiitkaupade osakaalu drastilist vähenemist kujunes nii koguse kui ka väärtuse alusel Tallinna tähtsaimaks väljaveokaubaks Eestimaa ja Põhja-Liivimaa vili, ülekaalukalt rukis. Vene vilja tuleb Tallinnaga seotud allikates väga vähe ette. Tolliarvestuste alusel moodustas Eestimaa teravili juba aastatel 1586, 1587 ja 1600 poole Tallinna ekspordist. Aastatel 1620–1623 oli vilja osatähtsus Tallinna koguväljaveos 64% ja 1629. aastal 53%; hiljem see suurenes veelgi.¹ Ka Lääne-Euroopasse väljaveetavad viljakogused kasvasid kogu 17. sajandi jooksul pidevalt.² Sellest tulenevalt oli vili tallinlastele ja linna tagamaa elanikele tähtsaim sissetulekuallikas ja vahetuskaup välismaiste tarbeainete saamiseks ehk teisisõnu: vili oli igas mõttes Tallinna majandusliku heaolu alus. Wolf-Rüdiger Rühle on tabavalt märkinud, et vilja äräjäämine, näiteks ikaldusaastail (1622, 1623, 1628 ja 1629) ja väljaveokeelu ajal, seiskas linna majanduselu – see oli katastroof.³

Tallinna viljakaubandus ei sõltunud mitte ainult ilmastikuoludest, vaid linn pidi arvestama ka riikliku viljakaubanduspoliitikaga. Vili oli varauusaegses ühiskonnas kõrgelt noteeritud strateegiline ressurss, millega kauplemine püüti allutada keskvoimude kontrollile. Ka Tallinna 1620. aastate viljakaubandusse sekkus Rootsi kuningavõim otsustavalt, selle väljavedu keelates, kindlatele turgudele ja ülesostjatele suunates ning isegi hindu kujundades.

Naelatolliraamatute andmete järgi veeti aastatel 1620–1632 Tallinnast vilja⁴ – rukist, otra, nisu ja kaera – välja märkimisväärses kogustes (tabel 6).⁵ Kui 1620. aastal oli koguhulk üle

* Enn Küng (1963), PhD, Eesti varauusaja dotsent, Tartu Ülikool, Jakobi 2, 51003 Tartu, ennkung@ut.ee

¹ A. Attman. The Russian and Polish markets in international trade 1500–1650. (Publications of the Institute of Economic History of Gothenburg University, 26) Göteborg, 1973, lk. 39; A. Attman, Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558–1595. Lund, 1944, lk. 30–34.

² E. Blumfeldt. Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609–1629. – Ajalooline Ajakiri 1935, nr. 2, lk. 50–51; A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademis handlingar. Historiska serien, 8.) Stockholm, 1961, lk. 281; A. Soom. Der Handel Revels im 17. Jahrhundert. (Marburger Ostforschungen, 29) Wiesbaden, 1968, lk. 27.

³ W.-R. Rühle. Revels Seehandel 1617–1624. – Zeitschrift für Ostforschung, 38 (1989), nr. 2, lk. 214.

⁴ Ametlikus kirjavahetuses kasutati mõistet Getreide või spann(e)mål, mis tihti oli rukki sünonüüm, aga mitte alati, hõlmates vahel kõiki teraviljasorte. Statistilistes dokumentides on sageli eristatud rukist ja vilja. Viimasel juhul mõeldi vilja all otra.

⁵ Tallinna viljakaubanduse (rukis, oder, nisu ja kaer) statistika aastatest 1620–1628/1629 on esimesena välja toonud Evald Blumfeldt (E. Blumfeldt. Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole, lk. 50–51). Ehkki Blumfeldti käsutuses olid samad naelatolliraamatud, on tema viljakogused siinkirjutaja omadest mõneti lahknevad. Segadust suurendab veel asjaolu, et Blumfeldt lähtus tollirendi aastatel 1623–1629 rendiperioodist, s. o. pärtlipäevast pärtlipäevani. Siinses artiklis on aga arvestuse aluseks terve ▶

Tallinna naelatoolliraamatu sissekannete kohaselt veeti 1629. aastal peaaegu kogu vilja välja „Tema Kuningliku Majasteedi nimel“.

n ^o 12 In claus Timmerman		
Freder. Jhr Kön. Majest. Vung Andreas Barreel on 3 octobris		
68 Last 2 tonne Rodas	id	66-5
Sinner für Ausfuhrung an de. Tal.		66-5
n ^o 13 In Albrecht Paulson Nag		
Amsterdam Jhr Kön. Majest. Vung Andreas Barreel on 3 octobris		
Last 800		8-28
Roy Wolcloff Vung Bürgislast		
Roggen 3 Last Roggen	id	3
Roggen 50 Last Roggen	id	50
Matthias Zorle on 5 octobris 20 grubel Eglendbrun		2 48
Roggen 5 octobris Jhr Kön. Majest. Vung Bürgislast 10 Lasten		10
On 7 octobris Jhr Kön. Majest. Vung Andreas Barreel 3 Last Roggen		5
Robert Widm on 10 octobris 20 Linnung 40 Sgrinte für 240 Thaler		7-12
Herrn Luff 3 Sgrinte Melde on 10 für 50 Thaler		4-28
Sinner für Ausfuhrung an de. Tal.		91 4
Lateis hff dieser seiten an de. Tal.		1579

1546 säilitise, siis järgnevatel aastatel hakkas eksporditava vilja kogus kasvama, olles 1623. aastal juba veidi rohkem kui 3444 säilitist. Järgneva kolme aasta andmed on puudulikud: 1624. aastast on materjali 21. augustini, 1625. aasta tolliraamat puudub üldse ja 1626. aastast on andmeid ainult aasta teise poole kohta. 1620. aastate teise poole vilja väljavedu oli ulatuslik, saavutades 1629. aastal rekordtaseme üle 4425 säilitisega, millele järgnes langus ja uue kümnendi esimestel aastatel oldi 1652 ja 1765 säilitise tasemel. Viljasortidest domineeris rukis, kuid kuna naelatolliraamatutes on üsna sageli rukist ja otra nimetatud koos – Roggen

► kaubandusaasta. Blumfeldti andmeid kasutas omakorda Arnold Soom: A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 275.

und Gersten –, neid omavahel eristamata, suureneks täpsete algandmete olemasolu korral nii rukki kui ka odra osakaal veelgi.⁶ Odra osa Tallinna väljaveos oli paarkümmend protsenti ning nisu ja kaera kogused olid suhteliselt marginaalsed.

Tabel 6: Vilja väljavedu Tallinnast 1620–1632 ja jagunemine viljasortide kaupa.⁷

Aasta	Väljavedu säilitistes	Rukki osa %	Odra osa %	Rukki/ odra osa %	Nisu osa %	Kaera osa %
1620	1546,6	81,9	9,9	5,2	3,0	–
1621	2163	59,5	17,9	20,7	1,9	–
1622	2992,75	63,4	14,9	19,4	2,3	–
1623	3444,46	53,5	21,8	22,6	0,7	1,4
1624 I p/a	368,66	6,2	27,1	–	16,1	50,5
1626 II p/a	1448,75	70,0	2,3	26,9	0,7	0,1
1627	3191	38,5	12,1	45,7	2,8	0,9
1628	2559,08	54,2	8,2	34,9	1,0	1,7
1629	4425,55	75,2	24,2	–	–	0,6
1630	2643,3	61,0	30,5	8,1	0,0	0,4
1631	1652,25	84,3	15,6	–	0,1	–
1632	1765,1	68,0	27,6	–	0,6	3,8

Valdav osa Tallinnast välja veetud viljast läks Madalmaadesse (vt. tabel 7).⁸ Näiteks saadeti 1621. aastal Amsterdami, tühisel määral teistesegi Madalmaade merelinnadesse 1286,5 sälitisest rukkist 1191 ehk 92,6%. Järgmistel aastatel jäi Madalmaade osakaal umbes 70% juurde. Siingi tuleb arvestada, et rukis ja oder on allikas ühendatud, kusjuures see kaubaartikkel suundus peaaegu sajaprotsendiliselt Madalmaadesse. Hollandlaste ülekaal hakkab silma teistegi viljasortide puhul. Madalmaadele järgnes rukki väljaveos Lübeck, kuid sinna jõudnud viljakogused olid väikesed; ainult 1620. aastate teisel poolel on kogused näidanud kasvutendentsi: 1626. aasta II pool – 250, 1628 – 297, 1631 – 271 ja 1632 – 308 sälitist. Teiste viljasortide puhul võis Lübecki protsent olla küll kõrge, aga kogused ise olid tagasihoidlikud. Üksikutel aastatel kerkib esile ka Hamburg. Nii läks 1622. aastal Hamburgi 352,5 sälitist rukkist, mis on 18,6% kogu rukki väljaveost, ja 1630. aastal peaaegu 744 sälitist ehk 46,1%. Põhja-Saksamaa merelinnadest tõusevad 1629. aastal esile Stralsund ja Preisimaa sadamad eesotsas Elbingiga, kuhu veeti kokku 942 sälitist rukkist, mis oli 28,3% kogu selle viljasordi väljaveost.

⁶ E. Blumfeldt liitis rukki ja odra ühendkogused oma arvestuses rukkiga: E. Blumfeldt. Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole, lk. 50–51.

⁷ Tabelite 6 ja 7 alus: Eesti Rahvusarhiiv Tartus: RA, EAA.1.2.765–772, Svenska riksarkivet, Östersjöprovinsernas tull- och licenträkenskaper, vol 6; Tallinna Linnaarhiiv: 230.1.Ag 6 – Ag 9.

⁸ Tallinnast välja veetud vilja jaotumise eri maade vahel aastatel 1620–1622 ja seejärel tollirendi aastate arvestuses (1623 I p/a, 1623/1624, 1626/1627, 1627/1628, 1628/1629 ja 1629 II p/a) on välja toonud E. Blumfeldt (E. Blumfeldt. Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609–1629, lk. 50–51), aastatel 1620, 1622, 1626/1627 ja 1628/1629 A. Soom (A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 286) ja aastatel 1620 ja 1622 W.-R. Rühle (W.-R. Rühle. Revals Seehandel 1617–1624, lk. 219).

Tabel 7: Vilja väljavedu Tallinnast 1620–1632 (säilitistes) maade kaupa, sh. Madalmaade ja Lübecki osa %-des.

Aasta	Vili	Rootsi-Soome ja Eestimaa väikesadamad	Riia	Madalmaad	Madalmaade % koguväljaveost	Lübeck	Lübecki % koguväljaveost	Hamburg	Stralsund	Elbing	Preisimaa	Kokku*	Kuningavilii
1620	Rukis	–	–	1048	82,9	103	8,1	68	–	–	–	1264,5	–
	Oder	1	–	118	77,4	33,5	21,9	–	–	–	–	152,5	–
	Nisu	0,1	–	41,5	89,1	5	10,7	–	–	–	–	46,6	–
	Rukis/oder	–	–	81	100,0	–	–	–	–	–	–	81	–
1621	Rukis	–	–	1191	92,6	40,5	3,1	55	–	–	–	1286,5	–
	Oder	7,5	–	364	93,9	10	2,6	–	–	–	–	387,5	–
	Nisu	–	–	42	100,0	–	–	–	–	–	–	42	–
	Rukis/oder	–	–	447	100,0	–	–	–	–	–	–	447	–
1622	Rukis	–	–	1494	78,7	51,5	2,71	352,5	–	–	–	1898	–
	Oder	–	–	382	85,8	39	8,8	–	–	–	–	445	–
	Nisu	–	2,75	10	14,5	6	8,7	50	–	–	–	68,75	–
	Rukis/oder	–	–	581	100,0	–	–	–	–	–	–	581	–
1623	Rukis	–	110	1380,5	74,9	160,66	8,7	180	–	–	–	1844,16	–
	Oder	–	32	693,5	92,5	3,3	0,4	13	–	–	–	749,8	–
	Nisu	–	12,5	3,5	15,2	7	30,4	–	–	–	–	23	–
	Kaer	–	3	–	–	47	94,0	–	–	–	–	50	–
	Rukis/oder	–	–	741,5	95,4	–	–	36	–	–	–	777,5	–
1624 I p/a	Rukis	–	23	–	–	–	–	–	–	–	–	23	–
	Oder	–	–	97	97,0	3	3,0	–	–	–	–	100	–
	Nisu	–	23	14	23,5	22,5	37,8	–	–	–	–	59,5	–
	Kaer	–	43	78	41,9	33	17,7	32,16	–	–	–	186,16	–
1626 II p/a	Rukis	–	–	764,5	75,4	250	24,6	–	–	–	–	1014,5	–
	Oder	–	–	33	100,0	–	–	–	–	–	–	33	–
	Nisu	–	4	–	–	6,5	61,9	–	–	–	–	10,5	–
	Kaer	–	–	–	–	1	100,0	–	–	–	–	1	–
	Rukis/oder	–	–	367,5	94,3	22,25	5,7	–	–	–	–	389,75	–
1627	Rukis	–	10	1069	86,8	153	12,4	–	–	–	–	1232	–
	Oder	–	–	364,5	94,8	20	5,2	–	–	–	–	384,5	–
	Nisu	–	5	36,5	38,6	53	56,1	–	–	–	–	94,5	–
	Kaer	–	24	–	–	5	17,2	–	–	–	–	29	–
	Rukis/oder	–	–	1451	100,0	–	–	–	–	–	–	1451	–

1628	Rukis	11	81,75	972,5	70,2	297	21,4	24	–	–	–	1386,25	–
	Oder	1	47	161,5	74,9	–	–	–	–	–	–	209,5	–
	Nisu	–	25	–	–	–	–	–	–	–	–	25	–
	Kaer	23	10	8	18,2	3	6,8	–	–	–	–	44	–
	Rukis/oder	100	401,3	393	44,0	–	–	–	–	–	–	894,33	–
1629	Rukis	6,25	–	2193	65,9	161,5	4,9	23	40	440	462,1	3325,85	3285,1
	Oder	3	–	843,7	78,7	59	5,5	–	–	136,6	30	1072,3	1050,3
	Kaer	6,33	–	7	25,5	9,1	33,2	–	–	5	–	27,4	20
1630	Rukis	0,5	–	704,25	43,7	125	7,8	743,85	39	–	–	1612,6	1130
	Oder	–	–	523,6	65,0	166,6	20,7	71	44	–	–	805,2	443
	Nisu	–	–	–	–	0,5	100,0	–	–	–	–	0,5	–
	Kaer	–	–	–	–	6	50,0	–	6	–	–	12	–
		Rukis/oder	–	–	213	100,0	–	–	–	–	–	–	213
1631	Rukis	–	–	1058,25	76,0	271	19,5	–	–	–	–	1392,75	533
	Oder	–	–	157	60,7	101,5	39,3	–	–	–	–	258,5	44
	Nisu	–	–	–	–	1	100,0	–	–	–	–	1	–
1632	Rukis	–	1	817	68,0	308	25,6	–	41,5	–	–	1202,5	–
	Oder	–	–	331,4	67,9	56,66	11,6	–	27,33	–	–	488,4	–
	Nisu	–	0,5	9	84,1	1,2	11,2	–	–	–	–	10,7	–
	Kaer	43,5	–	–	–	14	21,0	–	–	–	–	63,5	–

* 1620. aastal läks 1264,5 sälitisest rukkist 18 Prantsusmaale ja 27,5 Taani; 1621. aastal 387,5 sälitisest odrast 6 Danzigisse; 1622. aastal läks 445 sälitisest odrast 24 Danzigisse; 1623. aasta 749,8 sälitisest odrast 8 Danzigisse ja 1844,16 sälitisest rukkist 13 Rostocki; 1631. aasta 1392,75 sälitisest rukkist 63,5 Hispaaniasse; 1632. aasta 1202,5 sälitisest rukkist 35 Hispaaniasse ja 488,4 sälitisest odrast 51 Stettini, 20 Hispaaniasse ja 2 Taani ning 66,5 sälitisest kaerast 6 Stettini.

Siinkohal tasub lühidalt peatuda ka viljahindadel, sest need mängisid turul olulist rolli. Üldteada on, et Tallinna viljahinnad olid mõjutatud Amsterdami börsi hindadest, sealsest nõudlusest. See oli nii, pidades silmas vilja müügi võimalusi Madalmaades, kuid kohapealset hinda mõjutasid veel mitmed teisedki tegurid, nagu viljasaak Tallinna tagamaal, juurdevedu linna ja võimalus vilja välja vedada. Vilja väljaveokeeldude ajal ei allunud lokaalsed viljahinnad Amsterdami turu nõudlusele, vaid üldjuhul need langesid suure viljakoguse olemasolu tõttu. Samuti võis Rootsi keskvoim määrata viljale ülesostuhinna, mis oli turuhinnast tunduvalt odavam. Kuid just Amsterdami viljabörsi kõrged hinnad võisid põhjustada hinnaspekulatsioonid ka Tallinna turul.

Andmeid Tallinna 1620. aastate ja 1630. aastate alguse viljahindade kohta ei ole väga suurel hulgal meieni jõudnud. Arnold Soom on välja toonud Jakob De la Gardie mõisate viljamüügi hinnad Tallinnas ja Viiburis. Nimelt sai ühe sälitise vilja (*Getreide*) eest 1622. aastal 35; 1624 – 52; 1625 – 49, 50, 52 ja isegi 69 ning 1626. aastal 50 riigitaalrit.⁹ Siinkirjutaja on Tallinna allikatest leidnud hindadele lisa (tabel 8).

Tabel 8: Vilja hinnad Tallinnas aastail 1621–1630 (riigitaalrit kursiga á 48 rundstücki).

Aeg	Rukis	Oder	Aeg	Rukis	Oder
06.10.1621	36	30	28.07.1625	48	48

⁹ A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 235.

2.12.1622	45	36	14.10.1629	–	40
14.10.1623	52–53	–	14.04.1630	45–48	–
12.03.1624	61–62	34–35	28.10.1630	78–85	–

Lisaks tabelile saab veel märkida, et 1629. aasta juuni alguses on Tallinnas märgitud vilja hinnaks 65 riigitaalrit ja sama kuu keskel 70–75 riigitaalrit.

Riiklik viljakaubanduspoliitika Tallinnas: Riia aspekt ja vilja väljaveokeelud

Pärast viienädalast piiramist kapituleerus Riia 15/16. septembril 1621 Rootsi vägedele. Ehkki Poola võimud olid linna jätnud igasuguse abita, vastati Riia kapitulatsioonile tema äralõikamisega tagamaast ning sealne kaubandus suunati Liepāja ja Ventspilsi peale. Poola kaubandussulu tõttu tuli linna vähe kaupa ja sellega ei suudetud rahuldada ei linna ega ka Rootsi garnisoni vajadusi. Rootsi riik püüdis värskeste alamate kaotusi kompenseerida, käies välja idee Riia uuest kaubandusalast Rootsis, Soomes ja isegi Ingerimaal. Ka Rootsi eri piirkondade elanikke mõjutati vilja Riiga saatma. Soodsa kaubanduskeskkonna loomiseks isegi tühistati Riia importviljale tollid. Siiski Riia kaubandus jalgu alla ei saanud ja selle taastamise probleem jäi püsima läbi 1620. aastate. Alles 16/26. septembril 1629 Rootsi ja Poola vahel sõlmitud Altmarki relvarahu kõrvaldas kõik takistused, mis sõja ajal olid Rootsi-Poola kaubandusele seatud. Riia kaubandusele ei tohtinud peale panna mitte mingeid muid tolle ega makse kui need, mis olid olnud enne sõda.¹⁰

Riia kaubandusblokaad avaldas otsest mõju Tallinnalegi. Riia viljapuudust ettekäändeks tuues keelas Gustav II Adolf 1622. aasta laevandushooaja alguse kahel kuul – aprillis-mais – vilja ja teisi kaupu Tallinnast „Saksamaale või mujale“ välja vedada. Korralduse kohaselt tulnuks vili saata Riiga, kuni sealne kaubandus taastub ja garnison ei kannata enam toidunappuse all. Seda keeldu otsustas kuningas kevadel määramata ajaks küll pikendada, kuid nii tallinlaste kui ka toonase Eestimaa kuberneri Jakob De la Gardie palvete peale tühistas ta juuli keskel oma korralduse tingimuse, et Tallinnas oleks 2000–3000 säilitist rukist tagavaraks; ülejäänud võis välja vedada.¹¹ Millisel määral Tallinnas majesteedi korraldust täideti ja vilja Riiga saadeti, on raske öelda. Naelatolliraamatute andmetel suundus sel aastal Tallinnast Riiga kõigest 2,75 säilitist nisu, mis on ilmselgelt alaregistreeritud, sest riigisisesed veod jäid sageli tollimata. Samas veeti kaubandushooaja jooksul, 18. maist 9. novembrini, kokku välja 2993 säilitist vilja, mis saadeti ülekaalukalt Madalmaadesse, Hamburgi ja Lübeckisse. Toimunu viitab kuninga väljaveokeelu ignoreerimisele,¹² aga jätab võimaluse oletada, et linnas võis olla 5000–6000 säilitist vilja, millest umbes pool tuli hoida tagavaraks.

1623. aasta kaubandushooajal võis vilja ja teisi toiduaineid Tallinnast küll vabalt välja vedada, kuid nüüdki oodati tallinlastelt toetust Riia varustamisel. Selles osas on iseloomulikud Liivimaa kuberneri Jakob De la Gardie kirjad Tallinna raele, milles viimast kutsuti üles

¹⁰ R. Liljedahl. Svensk förvaltning i Livland, lk. 102–104, 408. Riia kaubanduse allakäiku Rootsi võimu perioodi esimesel kümnendil iseloomustavad kõige paremini seal kogutud tollid. Kui portooriumitulu perioodil 1616–1620 oli keskmiselt 21 800 taalrit aastas, siis 1621–1625 saadi 7400, 1626–1630 – 6900 ja avatud kaubanduse tingimustes aastatel 1636–1640 – 27 000 taalrit: V. Dorošenko. Rost Rižkoi morskoj trgovli v XVI – XVII vv. – Izvestija Akademii Nauk Latviiskoi SSR, 1, 1981, lk. 64.

¹¹ Gustav II Adolf Tallinna raele, Narvas 16. jaanuaril 1622 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56); Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 24. mail 1622 (SRA, Livonica II, vol. 44; TLA, f. 230, n. 1, s. BF 46); Jacob De la Gardie Tallinna raele, välilaagris Liivimaal (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58). E. Gierlich märgib veel, et kuna 1622. aasta suvel oli vilets rukkisaak, otsustas Tallinna raad oktoobris lubada välja vedada ainult vana vilja, kuid uudsevili tuli kinni pidada. (E. Gierlich. Reval 1621 bis 1645. Von der Eroberung Livlands durch Gustav Adolf bis zum Frieden von Brömsebro. Bonn, 1991, lk. 146) Siinkirjutaja on arvamusele, et Gierlichi poolt viidatud väljaveokeelu kehtestas raad aasta hiljem, s. o. 1623. aasta oktoobris.

¹² Tallinna 1622. aasta naelatolliraamat: RA, EAA.1.2.767.

võimaldama Riia kaupmeestel nende juurest vilja osta. De la Gardie põhjendas oma üleskutset sellega, et Riia suur garnison, mis oli eelkindluseks kogu Liivimaale, kannatas toiduainete puuduse käes. Vahendades riialaste kaebusi, väitis kuberner, et tallinlased takistasid vilja vedu Riiga.¹³ 3. mail palus aga De la Gardie Tallinna rael kaasa aidata 300 säilitise rukki saatmisele Nyenist Riiga. Selle koguse vilja oli De la Gardie üles ostnud Riiga garnisoni, linnaelanike ja suurel arvul linna põgenenud kuramaalaste varustamiseks. Just viimastel oli kirjeldamatu puudus viljast. Probleem oli aga selles, et ametlikult ei tohtinud 1622. aastast¹⁴ alates mitte-Rootsi laevad Tallinnast ja Viiburist kaugemale itta purjetada, riialastel aga puudusid alused, mida Nyenisse saata, ja nii prahiti välismaiste kiprite juhtimisel kolm välismaist alust. De la Gardie õigustas Tallinna raele välislaevade kasutamist asjaoluga, et vili ei läinud välismaalastele, vaid Rootsi alamatele. Tallinna rael palus ta ettevõtmisele igati kaasa aidata.¹⁵ Kuigi viimatimainitud 300 säilitist rukist ei läinud Riia sisseveos Tallinna arvele, ei oska me tegelikult vastata küsimusele, kui palju vilja 1623. aastal vahetult Tallinnast Riiga saadeti. Naelatolliraamatute andmetel läks sinna rukist 110 säilitist; otra ja nisu vastavalt 32 ja 12,5 säilitist, s. o. rohkem kui Lübeckisse või Hamburgi. Kokku saadeti Riiga eri teraviljasorte 157,5 säilitist.¹⁶

Tallinna 1623. aasta kaubandushooaeg lõppes 20. novembril, kui laaditi viimane kogus rukist jm. kaupa ühele Lübeckisse suunduvale laevale. Samas oli 1623. aastal erakordselt kehva viljasaak ja kaasaegsed ennustasid suure viljapuuduse saabumist. 10. oktoobril kirjutas Eestimaa maapealik Per Banér riigikantsler Axel Oxenstiernale, et Tallinna raad kavatses kehva viljasaagi tõttu järgmise aasta kevadest vilja väljaveo keelata. Juba oli keelatud uudsevilja väljavedu.¹⁷ Kehvale saagile ja „kalli aja“ saabumisele viitas ka Gustav II Adolf, keelates omakorda 24. oktoobril kogu riigis „parema saagi saamiseni“ rukki ja odra väljaveo. Neid viljasorte võis saata veel ainult Riiga ja mujale Liivimaa sadamatesse, kus paiknesid Rootsi väeüksused. Seevastu nisu ja kaeraga võis vähemalt esialgu edasi kaubelda.¹⁸

Nagu näitab järgnevate aastate kesk- ja kohalike võimude ning Tallinna rae vaheline kirjavahetus, jäi 1623. aasta vilja väljaveo keeld teatavate mööndustega mitmeks aastaks kehtima. Mööndused tulenesid paljuski just vajadusest varustada Riia viljaga. Juba 1624. aasta veebruari lõpus teatas kammer- ja riiginõunik Johan Skytte Tallinna raele, et kuningas on Koporje ja Jamburgi lääni asehalduri Bugislaus Roseniga kokku leppinud 3000 tündri (s. o. 125 säilitise) vilja saatmises Riia garnisonile. Vilja transpordiks „esimese lahtise veega“ pidi Tallinn laevu andma.¹⁹ Kas mainitud vili paiknes Tallinnas või toodi Roseni võimualusest Koporje ja Jamburgi läänist, Skytte kirjast ei selgu. Tallinna 1624. aasta esimese poole (pärtlipäevani 24. augustil) naelatolliraamatust ilmneb, et vilja väljavedu Tallinnast vähemalt sellel perioodil peaaegu seiskus. Rukist veeti välja 23 säilitist ja see läks kõik Riiga. Viimane sai veel sama suure koguse nisu ja 43 säilitist kaera. Otra, nisu ja kaera veeti väiksemates kogustes veel ka Madalmaadesse, Lübeckisse ja Hamburgi.²⁰ Kuidas arenes vilja väljavedu Tallinnast

¹³ Jacob De la Gardie Tallinna raele, Riias 1., 16. ja 24. aprillil 1623: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58.

¹⁴ Vt. Gustav II Adolphi 22. novembri 1622. aasta patendi kohta käesoleva artikli I osa: Tuna 2017, nr. 4, lk. 34.

¹⁵ Jacob De la Gardie Tallinna raele, Riias 3. mail 1623: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58.

¹⁶ Tallinna 1623. aasta naelatolliraamat: RA, EAA.1.2.768 ja 769; TLA, f. 230, n. 1, s. Ag 6.

¹⁷ Per Banér Axel Oxenstiernale, Tallinnas 14. oktoobril 1623: SRA, Oxenstiernas brevväxling, E 562.

Uudsevilja väljaveo keeldu on Tallinna raad hakanud ka rakendada. Nimelt soovis Tallinna kodanik Hans Kettler välja vedada Nöteborgis ja Käkisalmlä läänis Jakob De la Gardielt, kellel asusid seal rendimaad, ostedud vilja, kuid Tallinna raad pidas Kettleri prahitud laeva kinni, viidates uudsevilja väljaveokeelule. Kettler pöördus abi saamiseks De la Gardie poole, kinnitades, et tegemist on n.-ö. vana viljaga, mis ei allu keelule: Jacob De la Gardie Tallinna raele, Turaidas 12. novembril 1623: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58.

¹⁸ Gustav II Adolphi patent, Gripsholmis 24. oktoobril 1624 (SRA, Livonica II, vol. 241; TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56); Gustav II Adolf Per Banérile Gripsholmis 24. oktoobril 1624 (SRA, Livonica II, vol. 241) ja Tallinna raele, 27. oktoobril 1623 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56).

¹⁹ Johan Skytte Tallinna raele, Stockholmis 20. veebruaril 1624: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 61.

²⁰ Tallinna 1623. aasta naelatolliraamat: RA, EAA.1.2.769; TLA, f. 230, n. 1, s. Ag 6.

1624. aasta teisel poolel, 1625. aastal ja 1626. aasta esimesel poolel, ei ole naelatolliraamatute puudumise tõttu teada.

Ehkki Gustav II Adolf uuendas 1624. aasta kaubandushooaja alguses merelinnades maksma pandud viljaväljaveokeeldu, mis pidi kehtima vähemalt suveni, kui selgus uue viljasaagi seis,²¹ alustas Tallinna raad juba kevadel kampaaniat keelu tühistamiseks. Mai algul Gustav II Adolfile saadetud kirjas rõhutati, et linn on küll kuninga korralduse täitnud ja vilja mitte välja vedanud, kuid see oli kodanikkonnale suureks kahjuks, mis rae sõnul viis hävingu ja allakäiguni. Tallinlased olid lootuses vilja Saksamaale ja Madalmaadesse vedada sellesse investeerinud, kuid kaubandussulu tingimustes hinnad alanesid ja vilja ülesostule kulutatud summasid ei olnud võimalik tagasi teenida. Nii palutigi kuningal keeldu leevendada ja vilja väljavedu lubada. Rae sõnul olid nad juba möödunud sügisel kuningalt taotlenud luba mingis koguses vilja välja vedada, kuid vastust ei saadud.²² Siinkohal tuleb tõdeda, et selle kurtmisega läks Tallinn ise vastuollu oma 1623. aasta sügisese otsusega keelata 1624. aasta kevadest vilja väljavedu.

Kuningas jäi vähemalt esialgu oma seisukoha juurde ja kordas juuli algul maapealik Banérile saadetud kirjas viljaväljaveo keeldu, „kuni olukord selgub“.²³ Peaaegu poolteist kuud hiljem, augusti keskel, sai Banér kirja riigikantsler Oxenstiernalt, kes teavitas maapealikku, et kuningas on valmis vilja väljaveo Tallinnast vabaks andma, kuid linn pidi riigile kindlustama ühe aasta ulatuses viljatagavara. Otsusele ei olnud kuningas siiski veel oma allkirja pannud.²⁴ Alles 12. oktoobril langetas kuningas vastava otsuse, sedastades Tallinna raele, et kuigi ta ei tühistanud riigist vilja väljaveo keeldu kui sellist – rõhutades „kallist aega“ ja vilja kallidust nii Rootsisis kui ka tema naabrite juures –, tuli ta tallinlaste soovile vastu ning lubas eelmise, s. o. 1623. aasta vilja välja vedada, uudsevilja aga mitte. Eraldi tingimusena pidi Tallinnas olema vähemalt 3000 säilitist vilja tagavaraks.²⁵

Nagu eespool viidatud, ei tea me naelatolli andmete puudumise tõttu, kas, millistes kogustes ja kuhu Tallinnast vilja välja veeti. Valitsenud kommunikatsiooniolusid arvestades jõudis kuninga ametlik otsus tallinlasteni alles kaubandushooaja lõpuks ja võimalust vilja välja vedada saadi kasutada alles 1625. aastal. Kuid juba jaanuari lõpus uuendas Gustav II Adolf riigis kehtivat vilja väljaveo keeldu, mistõttu ei tohtinud ka Eestimaa vilja mitte ühtki tündrit ilma kuninga erikorralduseta välja vedada.²⁶ Kas mainitud erikorraldus laienes kuninga sügisesele otsusele leevendada keeldu tallinlaste osas, refereeritud kirjast ei selgu.

Kehtiva viljakaubandussulu tingimustes ootas riik Tallinnalt endiselt Riia abistamist, sest kui Väina ääres oli suur vilja-, eriti rukkipuudus, siis levinud arvamuse kohaselt leidis Tallinnas vilja külluses.²⁷ 1624. aasta septembri keskel tuli tallinlastel näiteks anda laevu Hans Kettleri hangitud 1000 tündri (u. 41,5 säilitise) vilja saatmiseks Riiga²⁸ ja aidata Riist Tallinna saabunud volinikul Jürgen Dunthenil kohapeal lausa paar laevalaadungit vilja osta.²⁹ Ei ole teada, kuidas Tallinna raad neile korraldustele reageeris, võimalik, et pärssivalt. Umbes samal ajal liikus Liivimaa võimude ja Tallinna kaupmeeskonna seas informatsioon kuninga võimalikust otsusest Tallinna viljakaubandus avada, aga linna raad lähtus endiselt kehtivast keelust. Nii ostis Liivimaa kuberner Jakob De la Gardie, teadmises, et kuningas lubab Tallinnast vilja

²¹ Gustav II Adolf Tallinna raele, Stockholmis 18. märtsil 1624: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56.

²² Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 8. mail 1624: SRA, Livonica II, vol. 44; TLA, f. 230, n. 1, s. BF 54.

²³ Gustav II Adolf Per Banérile, Stockholmis 6. juulil 1624: SRA, Livonica II, vol. 241.

²⁴ Axel Oxenstierna Per Banérile, Stockholmis 14. augustil 1624: RA, EAA.1.2.165.

²⁵ Gustav II Adolf Tallinna raele, Jönköpingis 12. oktoobril 1624: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56.

²⁶ Gustav II Adolf Per Banérile, Jönköpingis 28. jaanuaril 1625: SRA, Livonica II, vol. 241.

²⁷ Nii näiteks väitis Riia asehaldur Adam Schrapfer kantsler Axel Oxenstiernale 27. septembril Riist (SRA, Oxenstiernas brevväxling, E 713) ja Jacob De la Gardie Tallinna raele 15. oktoobril 1624 Karksist saadetud kirjas: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58.

²⁸ Gustav II Adolf Tallinna raele, Stegeborgis 13. septembril 1624: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56.

²⁹ Jacob De la Gardie Johann Derenthalile, Riias 14. septembril 1624: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58.

välja vedada, Viiburis ja Nöteborgis „kuningliku raha puudusel sõpradelt saadud laenu abil“ üles rohkem kui 300 säilitist rukist, lasi vilja Tallinna tuua ja müüa sealsele kodanikule Gerdt Wittele. Viimane pidi vilja sõjaväe ülalpidamiseks Riiga toimetama, seal maha müüma ja saadud rahast De la Gardiele võla tagasi maksma. Viimasel oli laenu tagasimakse tähtjaks mihhklipäev, s. o. 29. september. Kuid Tallinna raad ei olnud veel vähemalt 1. oktoobriks, kui De la Gardie sellest Tallinnale kirjutab, lubanud Wittel vilja välja vedada. De la Gardie nõudis, et raad lubaks Wittel vilja Riiga viia. Seejuures viitas Liivimaa kuberner faktile, et Tallinna raad oli varem Bugislaus Rosenil lubanud 150 säilitist vilja välja vedada ning soovis, et Wittele võimaldatakse sama.³⁰

Viljakriis Riias jätkus. Vilja, esmajoones rukist, ei olnud traditsiooniliselt Riia tagamaalt – Kuramaalt ja Leedust – linna tulemas. Vilja polnud ka Liivimaal, mille elanikud ei suutnud kubeneri sõnul oma esmaseidki vajadusi rahuldada. Jakob De la Gardie hindas Riia tagavaradeks 40–50 säilitist rukist. Samas oli talle kindlalt teada, et Tallinnas leidub rikkalik viljavaru, millest piisanuks kevadeni ja jäänuks ülegi. See oli ka põhjus, miks Riia raad saatis oma voliniku Gothardt Wellingi Tallinna nii eelmainitud 300 säilitist rukist kätte saama kui ka 200 säilitist veel lisaks ostma. Huvipakkuv on De la Gardie lubadus, et juhul, kui Tallinnas peaks ikkagi rukkipuudus tekkima, kompenseerib ta selle 200–300 säilitise rukkiga oma Käkisalmi ja Nöteborgi mõisate rendist.³¹ Wellingi tegevust saatis edu. Nagu maapealik Banér Jakob De la Gardiele Tallinnast teatas, ostis Welling nende juures üles 300 säilitist rukist ja pani selle Riiga suundunud laevale. 200 säilitise rukki ostmiseks oli tal küll Tallinna raega eelkõikulepe olemas, kuid mingi viivituse tõttu saatsid tallinlased selle vilja ise välja ja linna alles jäänud viljakogus jäeti tagavaraks.³²

Eelmainitud Gerdt Witte aga ei saanud tema käes olnud vilja Riiga, vaid oli selle varasemaid riigiga tehtud kokkuleppeid rikkudes Tallinna rae loal mingite oma varasemate võlgade katteks hoopis Amsterdami ja Lübeckisse saatnud. Sellest tõsis ühelt poolt Witte ning teiselt poolt De la Gardie ja sõjakomissar Adam Schrapferi vahel terav tüli, sest viimased leidsid, et neid oli „alatult petetud“, samuti ei olnud oodatud raha Riiga jõudnud. De la Gardie taotles nii Banérilt kui ka Tallinna raelt Wittele surve avaldamist, et laenatud raha koos intresside ja tekitatud kuludega kätte saada. Võlasumma suuruseks hinnati 1800 riigitaalrit.³³ Oma võla Jacob De la Gardiele ja Adam Schrapferile soovis Gerdt Witte tasuda 1625. aasta mais uue rukkikoguse väljaveoga välismaale. Seda luba Gustav II Adolf talle ei andnud, vaid viil – 2000 tündrit ehk rohkem kui 83 säilitist rukist – tuli saata Stockholmi, kus Rootsi võimud selle üles ostsid. Lisaks pidi Witte tasuma oma võlausaldajatele veel 4000 Rootsi taalrit. Tema 11 000 Rootsi taalri suuruseks kasvanud võla lubas kuningas kahe aasta jooksul Schrapferile Riiga saata.³⁴

Vilja väljaveokeeldude ajal tegutsesid Tallinnas kuninglikud viljaostjad, kes kaupmeestele dikteeritud hindadega märkimisväärtsetes kogustes vilja üles ostsid ja välja vedasid. Nagu tallinlased kuningale 1625. aasta oktoobri keskel kurtsid, jäid nad ülesostjate tegevuse tõttu loodetud kasumist ilma ja taotlesid sellest tulenevalt kompensatsiooni.³⁵ Kuna meie käsutuses

³⁰ Jacob De la Gardie Tallinna raele ja eraldi kirjaga bürgermeister Johann Derenthalile, Helmes 1. oktoobril 1624: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58.

³¹ Jacob De la Gardie Per Banérile, Ruhjas 15. oktoobril 1624 (RA, EAA.1.2.165) ja Tallinna raele samal kuupäeval Karksist: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58.

³² Per Banér Jacob De la Gardiele, Tallinnas 26. oktoobril 1624: RA, EAA.1.2.45).

³³ Jacob De la Gardie Per Banérile, Riias 24. novembril ja 10. detsembril (RA, EAA.1.2.165) ning Tallinna raele 24. novembril 1624 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58).

³⁴ Gustav II Adolf Adam Schrapferile ja Tallinna raele, Stockholmis 17. mail 1625 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56); Rootsi kammernõunikud Åke Axelsson jt Per Banérile, Stockholmis 18. mail 1625 (SRA, Livonica II, vol. 241); Gustav II Adolffi teadaanne Gerdt Wittega sõlmitud lepingu kohta, Stockholmis 28. mail 1625 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56).

³⁵ Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 13. oktoobril 1625: SRA, Livonica II, vol. 44.

ei ole 1625. aasta naelatolliraamatut, siis ei ole ka teada, kui palju vilja kuninglikud viljaostjad enda valdusse võisid saada.

Tallinlaste kurtmistele viidates, kuid pigem siiski põllumajanduse reaalsel olukorda ja viljaturu seisu hinnates otsustas Gustav II Adolf vilja väljaveo keelu 1625. aasta oktoobri lõpus tühistada. Tallinna raele saadetud kirjas lubas kuningas vilja müüa ja välja vedada, kuid tingimusega, et tallinlastel on aitades varuks 3000 säilitist vilja ning nad on valmis leiba küpsetama, õlut pruulima ja kuninga sõjaväge raha eest toiduainetega varustama. Viibides 1626. aasta alguses Tallinnas, kordas kuningas, et ei kavatse sel aastal vilja väljavedu takistada, kuid raad pidi jälgima, et linn ja maa seetõttu surve alla ei satuks.³⁶

Ometi tuli Tallinnal ka vabaduse tingimuses saata vilja Riias ja Liivimaal väliagraris viibiva Rootsi armee vajaduste katteks. Teatavasti oli Rootsi sõjategevus 1625. aasta suvel Liivimaal edukas: juuli keskel langes Koknese, siis veel mitu Lõuna-Liivimaa kindlust ja 16. augustil vallutati Tartu. Seejärel haarasid initsiatiivi taas poolakad, kes saavutasid kontrolli suure osa avatud territooriumi üle. Lisaks kimbutasid maad nälga ja epideemilised haigused.³⁷ 1625. aasta sügisel esitas kuningas ulatuslikud kontributsiooninõuded Riiale, Tallinnale, väiksematele Eesti- ja Liivimaa linnadele ning Eestimaa rüütelkonnale.³⁸ Kuningas nõudis ka vilja ja muud proviant. Nagu Liivimaa kuberner Jakob De la Gardie 22. oktoobril 1625 Tallinna raele saadetud kirjas märkis, oli Gustav II Adolf teinud talle ülesandeks neile vahenditele, mis Liivimaa sai Rootsi riigist, kohapealt lisa leida. Seetõttu soovis ta saada Tallinnalt mõneks kuuks vähemalt 60–70 säilitist rukist laenu ning lubas selle esimese vaba veega Käkisalmist ja Viiburist toodava viljaga korvata. Vilja pidi Tallinnast Riiga tooma Madalmaade Oosterleeki kipper Jacob Arisson.³⁹ Et vili, mille kogus oli kasvanud 180 säilitise rukkini, saaks Tallinnast Riiga toodud, manitses Gustav II Adolf Eestimaa maapealikku Per Banéri isiklikult tagama, et Tallinna raad ei teeks madalmaalasele väljasõidul takistusi.⁴⁰ Veel sama, 1625. aasta lõpus leidis Gustav II Adolf, et Tallinn, Tartu ja Pärnu kokku peaksid andma Riia jaoks 3000 või 4000 tündrit vilja ning et ainuüksi Tallinna panus Riia aitamisse peaks olema „mõned tuhanded tündrid vilja“.⁴¹

1626. aasta oli Tallinna viljakaubandusele soodne. Ehkki meie käsutuses on ainult 1626. aasta teise poole naelatolliraamat (29. augustist kaubandushooaja lõpuni 17. novembril), veeti selle järgi suhteliselt intensiivselt vilja välja Madalmaadesse ja Lübeckisse, kokku 1445 säilitist. Sellele lisandub ainult kaduvväike kogus – 4 säilitist – nisu, mis suundus Riiga (vt. tabel 7).⁴² Riia osa Tallinna väljaveos on ilmselgelt taas alaregistreeritud, sest ka 1626. aastal tuli tallinlastel Riiga müüa 4000 tündrit (veidi enam kui 166 säilitist) vilja⁴³ ja aasta lõpul taotles kuningas neilt veel 5000 tündrit vilja (u. 208 säilitist) laenuna.⁴⁴ Kuid hoolimata sel-

³⁶ Gustav II Adolf Tallinna raele, Riias 24. ja 25. oktoobril 1625 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 56) ning Tallinnas 21. veebruaril 1626: SRA, Livonica II, vol. 44. Toodud andmed lähevad vastuollu Arnold Soomiga, kes on väitnud, et 24. oktoobri 1623. aasta viljaväljaveokeeld kestis suveni 1626 (A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 24) ja Ernst Gierlichiga, kelle järgi keelas kuninglik valitsus 1625. aastal viljaveo ka Rootsi riigi piires: E. Gierlich. Reval 1621 bis 1645, lk. 147.

³⁷ M. Laidre. *Domus belli*. Põhjamaade Saja-aastane sõda Liivimaal 1554–1661. Tallinn, 2015, lk. 750.

³⁸ R. Liljedahl. *Svensk förvaltning i Livland*, lk. 67, 111–113, 176–177. Vt. ka käesoleva artikli II osa: Tuna 2018, nr. 1, lk. 12.

³⁹ Jacob De la Gardie Tallinna raele, Riias 22. ja 25. oktoobril 1625: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58.

⁴⁰ Gustav II Adolf Per Banéridele, Riias 25. oktoobril 1625: SRA, Livonica II, vol. 241.

⁴¹ Gustav II Adolf Axel Oxenstiernale, laagris Beressoni all 11. ja 12. detsembril 1625: Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling. Avdelning 2, band 1, Stockholm, 1888, lk. 198, 201–202.

⁴² Tallinna 1626. aasta teise poole naelatolliraamat: RA, EAA.1.2.770.

⁴³ Gustav II Adolf Johan De la Gardiele, Stockholmis 14. juuni 1626; kuninglikud kammernõunikud Johan De la Gardiele, Stockholmis 19. oktoober 1626: SRA, Livonica II, vol. 242.

⁴⁴ Måns Mårtensson Palm Johan De la Gardiele, Riias 17. oktoobril ja 1. novembril 1626 (RA, EAA.1.2.166); Jakob De la Gardie Tallinna raele, Riias 7. novembril 1626 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 58) ja Johan De la Gardiele 8. novembril 1626: RA, EAA.1.2.166.

lest, et 1626. aastal oli hea viljasaak, otsustas Gustav II Adolf detsembris 1626 vilja väljaveo järgmisel, 1627. aastal uuesti keelata, põhjendades seda vajadusega oma riiki vilja ja muude toiduainetega varustada.⁴⁵

1627. aasta algul kordus 1625. aasta lõpu stsenaarium. Eestimaa kuberner Johan De la Gardie vahendusel väljaveokeelust teada saanud, saatis Tallinna raad 1627. aasta veebruaris kuningale palve keeldu veel kord kaaluda ja tallinlasi nende raskes majanduslikus olukorras aidata. Keelu tühistamise korral lubati linnas hoida korralik viljatagavara ning selleks vilja Narvast, Nyenist, Soomest ja mujalt juurde tuua.⁴⁶ 1627. aasta kaubandushooaja alguses andiski Gustav II Adolf järele ning lubas tallinlastel kõiki viljasorte välja vedada, kuid linnas pidi olema piisav viljatagavara.⁴⁷ Nagu 1627. aasta naelatolliraamat näitab, oli selle aasta viljaeksport märkimisväärne, kokku 3191 sälitist eri sorti vilja, sellest rukkist 1233 ja rukkist/otra 1451 sälitist (vt. tabel 7). Regiooniti jagunes vilja väljavedu Tallinnast järgmiselt: Riiga läks 1,2%, Madalmaadesse 91,6% ja Lübeckisse 7,2%.⁴⁸ Võimalus vilja vabalt välja vedada jäi kehtima detsembrini, kui kuningas nigulapäeval taas vilja ja muude söögikaupade riigist väljaveo keelas.⁴⁹

Mõneti juba rutiinselt saatis Tallinna raad 15. aprillil 1628, s. o. kaubandushooaja alguses, Gustav II Adolfile palve väljaveokeeld tühistada. Oma soovi põhjendati kontributsiooni maksmise kohustusega, mis oli linnale suureks koormaks, ja vajadusega vahetada vilja madalmaalastega soola jt. toiduainete vastu. Vabastuse saamiseks lubati linnas hoida vajalik viljatagavara.⁵⁰ Kuigi kuningas väljaveokeeldu ametlikult ei tühistanud, näitab Tallinna 1628. aasta naelatolliraamat, et vilja saadeti nii sise- kui ka välisturule. Aasta esimesel poolel läks suures koguses rukist ja otra nii Riiga ja Göteborgi kui ka Madalmaadesse, Lübeckisse ja korra isegi Hamburgi. Kogu aasta vältel jõudis veidi enam kui 2559 sälitisest viljast siseturule 27,4%, sellest Riiga 22,1%, ja välismaale 72,6%, sellest Amsterdami 60% (vt. tabel 7). Riia puhul tuleb veel märkida sinna teraviljale lisaks saadetud 21 sälitist jahu.⁵¹ Nagu Gustav II Adolf 1629. aasta küünlapäeval tõdes, oli tema viljaväljaveokeeldu 1628. aastal ignoreeritud.⁵² Võrreldes varasemate tolliraamatutega, on näha, et Riiga ja mujale riigi siseturule väljaveetavat vilja on registreeritud suuremates kogustes. Kuid nagu kesksete ja kohalike võimukandjate 1627. ja 1628. aasta kirjavahetus näitab, oli peale Riia viljapuuduse probleemiks kujunemas Rootsi vägede toidunappus Preisimaal.⁵³ Preisi sadamalinnadesse enne 1629. aastat vilja Tallinnast küll ei saadetud, kuid Preisimaal viibinud Rootsi väeüksused võisid tallinlaste vilja ja muu proviandi saada Riia vahendusel. Kuna vilja vedasid Tallinnast välja eraisikud ja mitte kuninglikud vilja ülesostjad, siis väga suure tõenäosusega ei saadetud veel 1628. aastal vilja Rootsi agentidele Amsterdams ja Hamburgis, nagu seda tehti 1629. ja järgnevatel aastatel.

⁴⁵ Gustav II Adolf Johan De la Gardie, Stockholmis 5. detsembril 1626: SRA, Livonica II, vol. 242.

⁴⁶ Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 6. veebruaril 1627: SRA, Livonica II, vol. 44. Aastapäevad varem – 6. märtsil 1626 – oli Gustav II Adolf andnud Tallinna kaupmeeskonnale loa Soomest, Narvast ja Nyenist vilja Tallinna tuua. Kohapealsed kuninglikud võimukandjad – kubernerid, asehaldurid, tollijad jt. – ei tohtinud tallinlastele vilja väljaveol takistusi teha: Die Quellen des Revaler Stadtrechts, Bd. II. Hrsg. von F. G. von Bunge. Dorpat, 1847, lk. 211–212.

⁴⁷ Gustav II Adolf Tallinna raele, Stockholmis 26. aprillil 1627: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57.

⁴⁸ Tallinna 1627. aasta naelatolliraamat: RA, EAA.1.2.770; TLA, f. 230, n. 1, s. Ag 7.

⁴⁹ Gustav II Adolphi patent, Stockholmis 6. detsembril 1627 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57) ja kirjad Johan De la Gardie Stockholmist 6. detsembril 1627 ja 15. jaanuaril 1628: SRA, Livonica II, vol. 242.

⁵⁰ Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 15. aprillil 1628: SRA, Livonica II, vol. 44.

⁵¹ Tallinna 1628. aasta naelatolliraamat: RA, EAA.1.2.771; TLA, f. 230, n. 1, s. Ag 7 ja Ag 8.

⁵² Gustav II Adolphi patent, Stockholmis 2. veebruaril 1629 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57) ja kiri, Stockholmis 2. veebruaril 1629 Tallinna asehaldur Evert Bremenile: SRA, Livonica II, vol. 243.

⁵³ Viljapuudust Preisimaal ja vajadust sinna vilja ja toitu viia märgiti kuninglike kammernõunike Stockholmist Johan De la Gardie saadetud kirjades 23. juunil ja 18. juulil 1627 (SRA, Livonica II, vol. 242) ning 11. augustil 1628: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 61.

Viljakaubandus kuningavõimu kontrolli all

Riiklik viljakaubanduspoliitika ülemerevalduste ja sealhulgas Tallinna suhtes muutus alates 1629. aastast veelgi sihikindlamaks ja rangemaks. Nagu viidatud, leidis Gustav II Adolf 1629. aasta alguses, et vilja väljaveo keeldu oli rikutud, mistõttu ta pidas vajalikuks seda mitte ainult korrata, vaid ka karmistada. Peaaegu kaks kuud hiljem, 26. märtsil, keelas kuningas igasuguse viljaväljaveo Tallinnast. Edaspidi oli see lubatud ainult armee vajaduseks.⁵⁴ Paar päeva hiljem põhjendas monarh kirjas asehaldur Evert Bremenile oma otsust tõsiasiaga, et kuna „kõikides maades“ oli suur viljapuudus, kuid Rootsi riik pidas ülal suurt armeed, siis ei saanud vilja maalt välja vedada, vaid see tuli „meie“ vajadusteks üles osta. Asehaldur pidi koos Tallinna raega määrama ametisse mõned linnakodanikud, kes koos kuninglike ametnikega vilja üles ostaksid, selle kvaliteeti jälgiksid ja välja veaksid. Et ei oleks pettust ja keegi oma eravilja kuninga viljana välja ei saadaks, tuli pidada täpset loendit viljakoguste, laevade ja väljavedajate kohta.⁵⁵ Ka Eestimaa kubernerile Philipp Scheidingile rõhutas kuningas, et ainsana oli õigus viljakaubandusega tegeleda tema poolt määratud ülesostjatel ehk komissaridel.⁵⁶ Nagu järgnevalt näeme, tulenes see abinõu vajadusest varustada toiduainete ja rahaga Preisimaale paigutatud vägesid. Sisuliselt suunatigi alates 1628. aastast kogu riigi ressursid Preisimaale.⁵⁷ Võimaluse selleks pakkus Rootsi äsja saavutatud seisund võimuna, kes kontrollis suurt osa Läänemere kaubanduspiirkonnast. Mõte oli, et kroon ostab viljakaubanduse monopoli kasutades vilja Läänemere provintsidest odavalt üles ja müüb selle vaheltkasuga Lääne-Euroopasse edasi.⁵⁸ Taustana tuleb arvestada veel ka asjaolu, et Gustav II Adolf, Axel Oxenstierna ja riiginõunikud langetasid 1628/1629. aasta vahetusel otsuse alustada sõda keisri vastu Saksamaal.⁵⁹

Tallinna 1629. aasta naelatolliraamatust ilmneb, et kuninglikeks ülesostjateks ja vilja väljasaatjateks olid peaaegu terve kaubandushooaja vältel kaks meest: Bugislaus Rosen ja Anders Haraldsson.⁶⁰ Tabeli nr. 7 andmed näitavad, et 3325,85 sälitisest rukkist veeti *Tema Kuningliku Majesteedi* viljana välja 3285,1 sälitist, odra puhul olid vastavad arvud 1072,3 ja

Tõend, et Bugislaus Rosen ja Anders Haraldsson saatsid 1629. aasta teisel poolel „Tema Kuningliku Majesteedi nimel“ Tallinnast tollivabalt välja kokku 931 sälitist ja 14 tündrit vilja. Linn sai oma osa portooriumitollist (1630 sand- ehk Rootsi taalrit ja 9 ööri) siiski kätte.

⁵⁴ Gustav II Adolfs patent, Stockholmis 26. märtsil 1629: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57.

⁵⁵ Gustav II Adolf Evert Bremenile, Stockholmis 26. märtsil 1629: SRA, Livonica II, vol. 243.

⁵⁶ Gustav II Adolf Philipp Scheidingile, Elbingis 23. ja 25. mail 1629: SRA, Livonica II, vol. 243.

⁵⁷ S. Lundkvist. Svensk krigsfinansiering 1630–1635. – Historisk tidskrift 1966, nr. 4, lk. 384.

⁵⁸ L. Ekholm. Rysk spannmål och Svenska krigsfinansiering 1629–1633. – Särtryck ur Scandia, Bd 40, Lund, 1974, lk. 2.

⁵⁹ L. E. Wolke, G. Larsson, N. E. Villstrand. Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648. Värnamo, 2006, lk. 94.

⁶⁰ Sarnased kuninglikud komissarid pandi ametisse ka Riias, Narvas, Nyenis ja Viiburis: R. Liljedahl. Svensk förvaltning i Livland, lk. 147.

1050,3. Kuninga vilja osakaal võis olla veelgi suurem, sest mõnel väga üksikul juhul ei ole tolliraamatu sissekandes märgitud, et väljavedu toimus majesteedi nimel, ehkki vilja saatjaks oli emb-kumb kuninglik komissar. 1629. aasta pärtlipäevast kaubandushooaja lõpuni veeti vilja välja kokku 997,6 sälitist, millest tolliraamatu verifikatsiooni kohaselt langes Roseni ja Haraldssoni arvele 931,6 sälitist. Paaril korral on vilja välja veetud ka kantsler Axel Oxenstierna ja korra feldmarssal Herman Wrangeli nimel. Mittekuningliku vilja alla saab lugeda eriloaga Oleviste kiriku remondi tasumiseks välja veetud vilja ja traditsiooniline kaubaartikkel oli vaestevili. Kahe viimati mainitud kirje arvele langes aasta teisel poolel veidi enam kui 42 sälitist rukist. Kohad, kuhu Rosen ja Haraldsson vilja saatsid, olid tähtsuse järjekorras Amsterdam, Preisimaa üldiselt, Elbing ja Lübeck. Sihtkohtadena on märgitud veel Stralsundi, Hamburgi, Emdenit ja Terschellingit.⁶¹

Kui tähtsamaid väljaveosadamaid analüüsida, siis kuningliku vilja saatmine Tallinnast Amsterdamile oli keskvoimudele möödapääsmatu samm, sest Rootsi väed ei vajanud mitte ainult vilja ja teisi toiduaineid, vaid ka raha. Kuninglik vili sooviti müüa võimalikult soodsalt. Aastatel 1629, 1630 ja veel ka 1631. aasta algul olid viljahinnad Amsterdamis turul kõrged. Nimelt ei jõudnud Rootsi vägede poolt blokeeritud Danzigist, kust Madalmaad traditsiooniliselt vilja said, neil aastatel Amsterdamis turule peaaegu üldse vilja. Viljakaubandus Taani väinade kaudu oli läbi aegade madalaim 1630. aastal, kui lääne poole saadeti ainult 11 131 sälitist. 1631. aastal liikus läbi Sundi juba 38 728 sälitist ja kasv jätkus järgnevatelgi aastatel. Amsterdamis viljabörs reageeris viljapuudusele.⁶² Kui 1628. aastal oli sälitise Preisi rukki hind Amsterdamis 68 riigitaalrit, siis 1629. aastal tõusis see 92 riigitaalrile ja 1630. aasta novembris jõudis hind isegi 176 riigitaalrini. 1631. aastal langes hind 105 riigitaalrile, misjärel saabus tugev langus.⁶³ Nagu allpool näeme, pakkus Amsterdamis viljakriisi võimalusi hinnavahega spekulatsiooniks.

Rootsi pani ka Eesti- ja Liivimaa vilja müügiedule nii Amsterdamis börsil kui ka Preisi linnade varustamisel suuri lootusi. Nii näiteks märkis Gustav II Adolf juba 1629. aasta aprilli keskel kirjas riigikantsler Oxenstiernale, et sälitise vilja hind on Hollandis 80 riigitaalrit, samal ajal kui Tallinnas ja Riias oli see 40 riigitaalrit.⁶⁴ Hinnad näitasid aga kasvutendentsi. Siit jõuti mitmesuguste ideedeni, kuidas hinnavahe pealt teenida. 15. juunil kirjutas Axel Oxenstierna Elbingis viibides Rootsi kammernõunikele, et Tallinnas müüdava vilja hind on tõusnud 75 riigitaalrini, ja arvata oli, et see tõuseb 80 riigitaalrini. Seda hinnataset ignoreerides käis kantsler välja ettepaneku osta sügisel Tallinnas üles 2000 ja Pärnus 300 sälitist rukist, kuid maksta sälitise eest 20 riigitaalrit, s. t. sundhinda. Kokku kulutanuks riik 46 000 riigitaalrit. Sama viljakogust 70 riigitaalriga sälitise eest edasi müües oli võimalik teenida 161 000 riigitaalrit.⁶⁵ Samal päeval kuninglikele viljaostjatele Rosenile ja Haraldssonile saadetud kirjas oli Tallinnas üles ostetav rukkikogus tõusnud juba 3000 sälitisele, mida 20 riigitaalriga sälitise eest ostes tulnuks välja käia 60 000 riigitaalrit. Peale selle tuli 30 000 riigitaalri eest osta 1500 sälitist otri, mis teeb sälitise alghinnaks 20 riigitaalrit. Müügihinnaks arvestati rukkisälitise puhul 70 ja odrasälitise puhul 60 riigitaalrit. Selles kavas oli Pärnu osa kasvanud 500 sälitisele rukkile ja 200 sälitisele odrale. Ingerimaalt tulnuks saada 500 sälitist vilja, kuid

⁶¹ Tallinna 1629. aasta naelatolliraamat: RA, EAA.1.2.771; TLA, f. 230, n. 1, s. Ag 8; SRA, Östersjöprovinsernas tull- och licenträkenskap, vol. 6.

⁶² A. Attman. The international corn crisis around 1630. – The Baltic Grain Trade. Five Essays. Ed by Walter Minchinton. Exeter, 1985, lk. 29–33; M. van Tielhof. The „Mother of all Trades“. The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the Late 16th to the Early 19th Century. Leiden-Boston-Köln 2002, lk. 43–44, 48–49.

⁶³ L. Ekholm. Rysk spannmål och Svenska krigsfinansier, lk. 3–4.

⁶⁴ Gustav II Adolf Axel Oxenstiernale, Nyhamnis 12. aprillil 1629: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling. Afd. 2, Bd 1. Konung Gustaf II Adolfs bref och instruktioner. Stockholm, 1888, lk. 476.

⁶⁵ Axel Oxenstierna kammer- ja riiginõunikele, Elbingis 15. juunil 1629: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1, Bd 4. Bref 1628–1629. Stockholm, 1909, lk. 534–535.

töenäoliselt mõeldi selle all otra.⁶⁶ Liljedahl järgi hindas riigikantsler Riia osaks aga ainult 300 säilitist vilja.⁶⁷ Kas need mõtted realiseerusid, ei ole praeguse uurimisseisu juures teada.

Teiseks vilja väljaveo piirkonnaks oli Preisimaa eesotsas Elbingi linnaga, kuhu 1629. aastal veeti kokku vähemalt 902 säilitist rukist ja üle 166 säilitise odra. Peale Rootsi armee vajaduste rahuldamise võimaldasid Rootsi võimud Elbingil seal valitseva viljapuuduse kõrvaldamiseks Tallinnast vilja hankida.⁶⁸ Nii andis Oxenstierna 1629. aasta aprilli keskel Elbingi linnusekrahvile Johan Jungschultzenile loa saata kaks elbinglast Tallinna 100 säilitist vilja ostma, ja seejärel said veel kaks selle linna kodanikku loa saata 70–80-lastine laev Tallinna, et sealt vilja ja muud proviant osta. Kirjas Tallinna raele ja asehaldur Evert Bremenile palus kantsler elbinglaste suhtes kuninglikku viljaväljaveokeeldu mitte rakendada, sest vili ei läinud välismaalastele, vaid kuninga alamatele. Võimalikud arusaamatused kuningliku majasteediga lubas Oxenstierna ise ära klaarida.⁶⁹ Gustav II Adolf küll ei tühistanud riigikantsleri luba, kuid andis asehaldur Bremenile korralduse, et esmalt tuleb rahuldada kuninglike ülesostjate vajadus ja alles seejärel lubada elbinglastel vilja – kuninga kirja kohaselt juba 300 säilitist – välja vedada, kuid viimased pidid tõendama, et ei saada vilja kuhugi mujale kui Elbingisse.⁷⁰ Ka järgnevatel kuudel võimaldati Elbingi kodanikel vilja Tallinnast hankida.⁷¹ Pommeris paiknenud Stralsund jäi 40 säilitise rukkiga paljuski statisti rolli, kuid samas tuli Tallinna rael Gustav II Adolphi otsesel korraldusel 1000 tündrit rukist jahuks jahvatada ja Stralsundi saata.⁷²

Huvipakkuv on fakt, et erinevalt 1628. aastast ei saadetud Tallinna tolliraamatute järgi 1629. aastal ametlikult mitte ühtki tündrit vilja Riiga, mis võiks samuti näidata sõjategevuse raskuspunkti kandumist Preisimaale. Siiski on ka sel aastal mõnele Riia kaupmehele väljastatud luba tuua vilja Tallinnast ja endiselt põhjendati seda vajadusega pidada ülal sealset garnisoni.⁷³ Nii rõhutasid 1629. aasta sügisel Liivimaa sõjakomissar Erik Andersson Trana ja kuberner Anders Eriksson Hästehufvud kirjas Eestimaa kubernerile Scheidingile suurt viljapuudust Riia garnisonis. Selle leevendamiseks taotleti Tallinnalt 2000 tündrit vilja (üle 83 säilitise), kusjuures ühe tündri eest oldi nõus maksma 10 isandtaalrit, mis teeb säilitise hinnaks 240 isand- ehk umbes 80 riigitaalrit. Raha selle vilja ostmiseks paluti Scheidingil võtta Tallinna litsendist, mis niikuinii tulnuks Riia sõjaelarvesse saata. Samuti pidi Eestimaa kuberner vilja veoks vajaliku laeva prahtima.⁷⁴ Trana ja Hästehufvudi septembri lõpus Tallinna raele

⁶⁶ Axel Oxenstierna Bugislaus Rosenile ja Anders Haraldssonile, Elbingis 15. juunil 1629: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveling. Afd. 1, Bd 4. Bref 1628–1629. Stockholm, 1909, lk. 536–537.

⁶⁷ R. Liljedahl. Svensk förvaltning i Livland, lk. 147.

⁶⁸ Vajadust Preisimaa provintsi rukki ja viljaga varustada märkis Gustav II Adolf näiteks kirjas Axel Oxenstiernalle Liessaust 7. juunil 1629: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveling. Afd. 2, Bd 1. Konung Gustaf II Adolfs bref och instruktioner, lk. 495–496.

⁶⁹ Axel Oxenstierna Tallinna raele, Elbingis 15. aprillil 1629 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57); Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveling. Afd. 1, Bd 4. Bref 1628–1629, lk. 476) ja Axel Oxenstierna Evert Bremenile Elbingis, 15. aprillil 1629: RA, EAA.1.2.164; Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveling. Afd. 1, Bd 4. Bref 1628–1629, lk. 477.

⁷⁰ Gustav II Adolf Evert Bremenile, Stockholmis 12. mail 1629: SRA, Livonica II, vol. 243.

⁷¹ Gustav II Adolf Axel Oxenstiernalle, Marienwerderi all välilaagris 15. juunil 1629 (Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveling. Afd. 2, Bd 1. Konung Gustaf II Adolfs bref och instruktioner, lk. 500); Axel Oxenstierna Bugislaus Rosenile ja Anders Haraldssonile, Elbingis 17. juunil 1629: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveling. Afd. 1, Bd 4. Bref 1628–1629. Stockholm, 1909, lk. 549–550.

⁷² Gustav II Adolf Tallinna raele, Stockholmis 4. mail 1629 (TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57); Tallinna 1629. aasta naelatolliraamatu sissekanne 25. juunist tõendab 1000 tündri jahu saatmist Stralsundi: TLA, f. 230, n. 1, s. Ag 8; RA, EAA.1.2.771.

⁷³ Riia kaupmehed Bartoldt Potthast, Caspar Rigeman ja Dierich Rothberch Evert Bremenile, Riias 22. mail 1629; Erik Andersson Trana Evert Bremenile, Riias 23. mail 1629: RA, EAA.1.2.164.

⁷⁴ Erik Andersson Trana ja Anders Eriksson Hästehufvud Philipp Scheidingile, Riias 6. septembril 1629: RA, EAA.1.2.167.

saadetud kirjas kirjeldati samuti suurt vilja- ja linnastepuudust Riias, mille tõttu oli tekkinud raskusi linnaelanike, garnisoni, aga ka välilaagris viibivate sõdurite toitlustamisega. Nagu kõrged Liivimaa riigiametnikud kurtsid, puudus Riias rukki ja linnaste tagavara, mainitud esmatarbetoiduaineid „ei olnud mööda vett ega maad“ juurde tulemas ja riialased olid sunnitud neid kaugemalt otsima. Näiteks oli Riia kaupmees Jochim Becken Tallinnas üles ostnud 20 või 25 säilitist linnaseid, mida aga sealne raad takistas Riiga saatmast.⁷⁵

Arusaadavalt ei olnud kuninglik vilja väljavedu tallinlastele meeltemööda. Suurim probleem nende jaoks oli turul kehtivatest hindadest madalam hinnatase. Meenutame kasvõi riigikantsler Oxenstierna ettepanekut osta rukist ja otra üles 20 riigitaalriga, samal ajal kui tegelik hind oli 75 riigitaalri juures. Nii on ka mõistetav, miks Tallinna kaupmehed komisaride Roseni ja Haraldssoni sõnul ei kiirustanud vilja neile müüma. Teine probleem oli, et kuninglikud viljaostjad ei pakkunud vilja eest Tallinna kaupmeeste silmis väärtuslikke riigitaalreid, vaid vaskraha, millega tallinlased ei olnud harjunud ega soovinud seetõttu neid ka vastu võtta.⁷⁶ Kolmandana tuleb märkida tallinlaste suurt kibestumist – kuna nad ei saanud vabalt äri ajada, jäid ilma võimalikust kasumist. Liiatigi tuli peale kohapeal hoitava vilja ära anda ka Tallinna kodanikele kuuluv vili Narvas ja Nyenis.⁷⁷ Võib-olla oli tallinlastele probleem seegi, et nii mõnigi viljakogus saadeti Tallinna sadamast välja tollivabalt, ehkki üldjuhul tuli ka kuningliku vilja eest linnale tasuda talle kuuluv pool naelatollist, isegi kui riigile langeva osa tasumisest vabastus saadi.

Ka järgneval, 1630. aastal toimus viljakaubandus nii Tallinnas kui ka mujal ülemereproviintsides sama põhiskeemi järgi: kaubandushooaja eel, 9. märtsil väljastas kuningas Gustav II Adolf patendi, milles selge sõnaga kinnitati, et vilja ostmine ja väljavedu on kuninglike ülesostjate ainuõigus, kusjuures monarh rõhutas propagandistlikult, et vili saadetakse Saksa- ja Rootsi armeed. Kuninglike vilja ülesostjatena ehk komissaridena tegutsesid Tallinnas endiselt Bugislaus Rosen ja Anders Haraldsson. Viljaväljaveokeeld ei kehtinud siiski terve aasta vältel, vaid 1630. aasta oktoobri keskpaigani.⁷⁹

Naelatolliraamatu sissekannete kohaselt veeti rukist 1630. aastal Tallinnast välja rohkem kui poole ja otra veerandi võrra vähem kui eelmisel aastal (vt. tabel 7). Sellega seoses langes tugevalt ka kuningliku vilja osakaal Tallinna ekspordis. Lahendamata jääb, millise konkreetse viljasordi alla paigutub 213 säilitist rukist/otra, mis saadeti täies ulatuses Madalmaadesse. Märkimisväärne on Hamburgi kerkimine rukki väljaveol Madalmaade kõrvale. Kui esimesena nimetatusse saadeti peaaegu 744 säilitist, siis teise 704,25 säilitist rukist. Otra jõudis Hamburgi 71 säilitist. Hamburgi episoodilist esilekerkimist saab selgitada seal tegutsenud Rootsi residendi ja diplomaadi Johan Adler Salviusse tegevusega Rootsi armee huvides finantside hankimisel ja proviandiga, sh. viljaga äritsemisel.⁸⁰ Kui 1630. aastal läks Stralsundi veel eri viljasorte kokku 89 säilitist, siis Preisi linnad on täiesti kadunud. Sadamate hulgas, kuhu Tallinnast enam vilja ei saadetud, on ka Riia.⁸¹

⁷⁵ Erik Andersson Trana ja Anders Eriksson Hästehufvud Tallinna raele, Riias 26. septembril 1629: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 61.

⁷⁶ Roseni ja Haraldssoni poolt esile toodud probleeme mainis näiteks Gustav II Adolf 7. juunil 1629 Axel Oxenstiernale Liessaust saadetud kirjas: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling. Afd. 2, Bd 1. Konung Gustaf II Adolfs bref och instruktioner, lk. 495–496.

⁷⁷ Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 20. augustil 1629: SRA, Livonica II, vol. 44; TLA, f. 230, n. 1, s. BF 54.

⁷⁸ Gustav II Adolfsi patent, Stockholmis 9. märtsil 1630: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57.

⁷⁹ Gustav II Adolfsi resolutsioon Tallinna raele, Rubnizis 15. oktoobril 1630: Die Quellen des Revaler Stadtrechts, 216–217.

⁸⁰ L. Ekholm. Rysk spannmål och Svenska krigsfinansier 1629–1633, lk. 22.

⁸¹ Tallinna 1630. aasta naelatolliraamat: SRA, Östersjöprovinsernas tull- och licenträkenskaper, vol. 6.

Kuningale „vastikult oponeerides“

1629. aasta lõpus Liivi- ja Ingerimaa ning Käkisalmla lääni kindralkuberneriks määratud Johan Skytte üheks ülesandeks oli vilja saatmine Saksamaal paiknevale sõjaväele.⁸² Ehkki Tallinn ei jäänud Skytte valitsemisalale, pidi ta kuninga käsul koos Eestimaa kubeneri Philipp Scheidingiga talve jooksul hankima õlut, leiba ja hobusemoona.⁸³ Tallinna linna kohustuseks oli jahvatada 2000 sälitisest rukkist jahu ja küpsetada vürflitena vene kuivikuid (*Succharien der gewürffelt Reuschbrott*).⁸⁴ Tallinna raad ei aktsepteerinud kuninga korraldust, põhjendades seda sellega, et tallinlaste valduses ei olnud nii palju rukkist, et aadel hoidis vilja hinda kõrgena ega saanud seda linna ja et kohapeal ei olnud võimalik kuivikuid küpsetada. Rae ettepanek oli, et väljaveetav vili tuleb jagada kahte ossa: ühest poolest oldi nõus jahu jahvatama ja seda mööda merd kuninglikule majasteedile sõjalaagrisse saatma; teise poole rukkist soovisid tallinlased pärast litsendi tasumist vabalt müüa ja välja vedada lasta. Nüanss, millega Tallinn lootis kuningat ettepanekuga nõustuma panna, oli valmisolek tasuda litsenti. Seda kompromissettepanekut oli Tallinna raad arutanud nii kindralkuberner Skytte kui ka Eesti- ja Liivimaa kuberneriga ning saavutanud isegi nende nõusoleku.⁸⁵

Oma vastuses ei olnud Gustav II Adolf nõus viljakogust vähendama. Monarhil oli vilja „hädasti vaja“, pealegi oli ta enda sõnul informeeritud, et Tallinn on viljaga, iseäranis rukkiga, hästi varustatud. Kuningas oli siiski nõus loobuma rukki jahvatamisest ja kuivikuteks küpsetamisest. Väljaveetava rukki eest tuli tasuda nii portooriumitollu kui ka litsenti.⁸⁶ Tallinna raad vastas uue ettepanekuga, olles nõus andma 1000 sälitist rukkist, kuid teist 1000 sälitist vilja sooviti endiselt vabalt välja vedada, et seda soola, heeringa ja teiste toiduainete vastu vahetada. Endiselt leiti, et tallinlastel ja aadlil ei ole kuningale 2000 sälitist vilja anda. Kuninga informatsioon suurtest viljavarudest tulenenud rae arvates 1629. aasta olukorrast, kui Tallinnas oli rikkalik viljavaru, mis oli tekkinud tänu kolm aastat kestnud viljaväljaveokeelule. Peale selle said tallinlased siis vilja Narvast ja Nyenist ning ka aadel tõi oma vilja linna. 1629. aasta sügisel tabas linna aga katk,⁸⁷ Narva ja Nyeni viljakaubandus oli tallinlastelt ära võetud ja sellele järgnenud pehme talve tõttu oli eeldada kehva viljasaaki.⁸⁸ Kuningas ei nõustunud esitatud argumentidega, olles endiselt veendumusel, et Tallinnas on piisav viljatagavara. Majasteet leidis, et kuni viljakohustus pole riigi ees täidetud, ei tohi Tallinnast ka eravilja välja vedada.⁸⁹ Asja lähemaks uurimiseks ja tallinlastele selgituste jagamiseks saatis Gustav II Adolf aprilli lõpus Tallinna oma viljaülesostja Anders Haraldssoni.⁹⁰

Kui manitsemine ei aidanud ja linna seisukoht ei muutunud, otsustas Gustav II Adolf tallinlasi karistada. 13. mail tegi ta Philipp Scheidingile ja Tallinnasse komandeeritud Johan Skyttele korralduse tühistada Tallinnas Vene kaupade tollivabadus ning panna viljale peale senisest kõrgem toll, kusjuures ühe sälitise hind ei tohtinud ületada 30 riigitaalrit. Samuti

⁸² Johan Skyttele väljastatud märgukirjad, milles puudutati vilja saatmist Saksamaale, on dateeritud 26. novembril ja 11. detsembril 1629: SRA, riksregistraturet, vol. 164.

⁸³ Johan Skyttele väljastatud märgukirja §7, Uppsalas 11. detsembril 1629: SRA, riksregistraturet, vol. 164.

⁸⁴ Tallinnale esitatud 2000 sälitise rukki nõuet on Tallinna rae protokollidele tuginedes puudutanud ka Ernst Gierlich (E. Gierlich. Reval 1621 bis 1645, lk. 151–152). Ka Arnold Soom märgib, et Tallinnalt nõuti 2000 sälitist rukkist ja Pärnu pidi andma 1000 sälitist vilja, mis tuli jahvatada ja leivaks küpsetada, millise nõude täitmist Pärnu raad pidas võimatuks. Kõige raskem oli vilja riigile saada Riias; keeldu põhjendati mitmesuguste ettekäändetega: A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 25.

⁸⁵ Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 13. ja 16. veebruaril 1630: SRA, Livonica II, vol. 44; TLA, f. 230, n. 1, s. BF 46.

⁸⁶ Gustav II Adolf Tallinna raele, Stockholmis 17. märtsil 1630: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57.

⁸⁷ 1629. aasta katku kohta vt. lähemalt: E. Gierlich. Reval, 1621 bis 1645, lk. 314–315.

⁸⁸ Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 14. aprillil 1630: SRA, Livonica II, vol. 44.

⁸⁹ Gustav II Adolf Tallinna raele, Stockholmis 28. aprillil 1630: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57.

⁹⁰ Gustav II Adolf Philipp Scheidingile, Stockholmis 29. aprillil 1630: SRA, Livonica II, vol. 243.

tohtis Tallinnast välja vedada ainult kroonile kuuluvaid kaupu.⁹¹ Vahetult enne Rootsi armee Saksamaale-minekut läks kuningas 3. juuni kirjas Scheidingile mõtetega tallinlasi karistada veelgi kaugemale. Nimelt tuli kuberneril Tallinna raadi manitseda, et nad võivad sattuda majesteedi ebasoosingu alla, mis viib linna allakäigule. Monarh lubas rajada uusi linnu, kuhu pidid kanduma Tallinna senised sissetulekud ja kaubandus.⁹² Päev hiljem Tallinna raele saadetud kirjas teatas Gustav II Adolf, et ta laseb talle „vastikult oponeerimise“ ja riigi vajaduste ignoreerimise eest igalt soolatünderilt edaspidi 2 taalrit litsenti tasuda,⁹³ ja kui Axel Oxenstierna 1631. aasta kevadel leidis, et soolalitsendi sisseadmimine vähendab soolakaubandust Tallinnas ja sellelt saadavaid tollituluseid,⁹⁴ põhjendas kuningas seda sammu just Tallinna vastumeelsusega riigile välja anda.⁹⁵

1630. aasta suvel oli aga Gustav II Adolf raskes olukorras, vägede liikumine Saksamaale oli alanud. Nagu ta ühes oma järgnevas kirjas Scheidingile tões, pidanuks nendest 2000 sälitisest rukkist 1000 minema müüki Hamburgis ja 1000 tulnuks saata Stralsundi. Vastavad kokkuleppedki olid juba sõlmitud. Ja siis andis kuningas järele: ta oli nõus seni nõutud viljakoguse asemel vastu võtma 1500 sälitist rukist, sellest 500 ostuviljana.⁹⁶

Enam-vähem samal ajal korraldas Tallinna raad linnas viljaaitade revisjoni, mille juures viibis ka Anders Haraldsson. Revisjoni tulemused pandi kaupmeeste kaupa kirja ja saadeti kuningale. Ilmnes, et Tallinnas oli kokku 648,25 sälitist vilja: 383,25 sälitist rukist ja 265 sälitist otra, millest 250 sälitist rukist ja 150 sälitist otra oldi nõus kuninglikule ülesostjale Bugislaus Rosenile müüma.⁹⁷ Sisuliselt oli sellega Tallinna ja kuninga vaheline konflikt lõppenud. Peagi läks kuningas järeleandmisi tehes veelgi kaugemale, väljastades tema juures sõjalaagris viibinud Tallinna saadikutele 15. oktoobril 1630 resolutsiooni, millega ta lubas Tallinnast vilja välja vedada, kuid selle eest tuli maksta igalt viljatünderilt üks riigitaalrit litsenti. Samuti vabastas kuningas litsendist Venemaale veetava soola. Kontrolli huvides tuli edaspidi soola ladustada pakkhoones. Soola eest, mis saadeti Soome või tarbiti kohapeal, tuli edaspidigi tasuda tolli kaks riigitaalrit tündri pealt.⁹⁸

Axel Oxenstierna viljaspekulatsioonid

Viljakaubanduse vabastamine Tallinnas ja mujal Eesti- ja Liivimaa sadamates pakkus riigile võimaluse suurendada litsenditulu. Nagu märgitud, tuli igalt viljatünderilt litsendikassasse tasuda üks riigitaalrit, mis sälitise rukki puhul vastas 24 ja odra puhul 18 riigitaalrile. Seda maksekohustust silmas pidades pakkus riigikantsler Axel Oxenstierna, et Tallinnast tuleb välja vedada 3000 sälitist rukist, Riiast, Pärnust, Narvast ja Nyenist igast 1000 ehk kokku 7000 sälitist; ning Riiast, Pärnust ja Narvast igast 500 sälitist otra, Tallinnast 200 ja Nyenist 1000, mis kokku oli 4500 sälitist otra. Isegi kui väljaveetavad kogused olnuks väiksemad – kokku 5000 sälitist rukist ja 2000 sälitist otra –, andnuks see riigile ainuüksi litsenditulu 156 000 riigitaalrit.

⁹¹ Gustav II Adolf Philipp Scheidingile, Stockholmis 13. mail 1630: SRA, Livonica II, vol. 243.

⁹² Gustav II Adolf Philipp Scheidingile, Älvsnabbenis 3. juunil 1630: SRA, Livonica II, vol. 243.

⁹³ Gustav II Adolf Tallinna raele, Älvsnabbenis 4. juunil 1630 (SRA, Livonica II, vol. 243).

⁹⁴ Axel Oxenstierna Gustav II Adolfile, Elbingis 31. märtsil 1631: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvefving. Afd. 1, Bd 6. Bref 1631. Stockholm 1915, lk. 197–198.

⁹⁵ Gustav II Adolf Axel Oxenstiernale, Frankfurdis Oderi ääres 22. aprillil 1631: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvefving. Afd. 2, Bd 1. Konung Gustaf II Adolfs bref och instruktioner. Stockholm, 1888, lk. 710–711.

⁹⁶ Gustav II Adolf Philipp Scheidingile, Älvsnabbenis 9. juulil 1630: SRA, Livonica II, vol. 243.

⁹⁷ Tallinna raad Gustav II Adolfile, Tallinnas 16. juulil 1630. Kirja juurde kuuluvad 30. juunil s. a. läbi viidud viljarevisjoni materjalid (SRA, Livonica II, vol. 44). Need 400 sälitist vilja läksid B. Rosenile maksmaks 43 514:08 isandtaalrit. Selle summa tasus ta koos parun Abraham Sixiga Tallinna ühislaekale aastatel 1631–1635: TLA, f. 230, n. 1, s. Ba 27.

⁹⁸ Die Quellen des Revaler Stadtrechts, 216–217; TLA, f. 230, n. 1, s. BF 62.

Arusaadavalt olid nii pakutud viljakogused kui ka oodatav tollitulu mõtteline spekulatsioon.⁹⁹ Aga mitte ainult. Eeltoodud tingimusi silmas pidades saatis Oxenstierna Danzigist Tallinna kuus laeva, mis pidid peale võtma 600 säilitist rukist. Et see vili Tallinnas olemas oleks, saatis riigikantsler kirjad nii kuberner Scheidingile kui ka „oma sõpradele“. Vilja ostuks vajaliku raha andis Oxenstierna mingis osas ise, osa peale tuli teha veksel Madalmaades.¹⁰⁰ Ettepaneku Tallinnast ja teistest Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa merelinnadest rukist ja otra üles osta tegi Oxenstierna veel mõnele teiselegi kaupmehele. Kuid enamgi veel: peale oodatava litsenditulu pani riigikantslerit selliseid pakkumisi tegema tähelepanek, et provintsidest ja Madalmaades on viljal märkimisväärne hinnavahe. Nii sai rukist Nyenis, Narvas, Tallinnas, Pärnus ja Riias üles osta hinnaga 48 ja otra 36 riigitaalrit säilitise eest. Kulutusteks tollidele, kindlustusele, prahile jms. arvestas Oxenstierna 15 riigitaalrit säilitise kohta. Madalmaades oli aga 1630. aasta novembri algul võimalik rukkisäilitise eest hinnanguliselt saada 112 ja odra eest 95, isegi vastavalt 140 ja 112 või koguni 168 ja 134 riigitaalrit. Oodatav vaheltkasu töötas tulla märkimisväärne.¹⁰¹

Saksamaa sõja alguses oli Gustav II Adolphi ja Axel Oxenstierna üks keerulisemaid ülesandeid armee ülalpidamine. Selle teenistusse rakendati emamaalt, hõivatud Saksa aladelt ja vanadest provintsidest saadavad maksud ja proviant, samuti välisriikidest tulnud subsiidiumid, ja nüüd siis ka Amsterdami viljaturu vaheltkasu. 4. jaanuaril 1631 esitas riigikantsler kuningale oma mõtted, kuidas provintside viljakaubandus ümber korraldada. Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa ning Soome viljakaubanduse keskus pidi nüüdsest asuma Tallinnas. Sinna, Nyköpingisse ja Sundi tuli määrata ametnikud, kes seda kaubandust juhtisid. Ka teistes sadamalinnades tuli ametisse panna vastavad kaupmehed. Kui laevad Lääne-Euroopast Sundi vilja järele saabusid, tuli need suunata Tallinna, kuhu oli koondatud viljatagavara. Kui Tallinnas saanuks vili ammendatud, tulnuks laevad suunata teistesse Soome lahe merelinnadesse ning seejärel Pärnusse ja Riiga. Valikut Tallinna kasuks põhjendas riigikantsler asjaoluga, et tegemist oli kuningriigi tähtsaima viljakaubanduskohaga.¹⁰²

Seejärel palus Oxenstierna kuningal Tallinnale ja Riiale teatada, et alanud 1631. aastal on riigi vajadusi silmas pidades viljakaubandus monopoliseeritud riigi kätte ning seda juhib isiklikult riigikantsler.¹⁰³ Vastava korralduse saatis kuningas Tallinnale välja 9. märtsil 1631.¹⁰⁴ Axel Oxenstierna määramise viljakaubanduse juhiks tegi kuningas teatavaks veel eraldi patendiga ja selleks, et riigikantsler saaks talle pandud ülesannet täita, anti tema käsutusse Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa ning Karjala sadamatollid (riigi ½-osa portooriumist) ja litsent.¹⁰⁵ Riigikantsler omakorda määras tolle ja litsenti koguma ning vilja üles ostma litsendiinspektor Aert Spierincki.¹⁰⁶

Viljakaubanduse monopolist 1631. aastal, riigikantsler Oxenstierna määramisest seda juhtima, lootusest müügiendale Amsterdami viljabörsil ja selle luhtumisest on varasematest

⁹⁹ Axel Oxenstierna Gustav II Adolfile, Elbingis 31. oktoobril 1630: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1, Bd 5. Bref 1630. Stockholm, 1915, lk. 655.

¹⁰⁰ Axel Oxenstierna Gustav II Adolfile, Elbingis 2. novembril 1630: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1, Bd 5. Bref 1630, lk. 670.

¹⁰¹ Näiteks Axel Oxenstierna ettepanek Elbingi kaupmehele Lars Grubbele 2. novembrist 1630 (Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1, Bd 5. Bref 1630, lk. 679–680). Riigikantsleri mõtetele on tähelepanu juhtinud ka Arnold Soom: A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 26.

¹⁰² Axel Oxenstierna mõtted viljakaubanduse kohta, 4. jaanuaril 1631: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1, Bd 6. Bref 1631. Stockholm, 1915, lk. 13–15.

¹⁰³ Axel Oxenstierna Gustav II Adolfile, Elbingis 17. veebruaril 1631: Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1, Bd 6. Bref 1631, lk. 144.

¹⁰⁴ Gustav II Adolf Tallinna raele, Angermündes 9. märtsil 1631: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57.

¹⁰⁵ Gustav II Adolphi patent, Angermündes 11. märtsil 1631: TLA, f. 230, n. 1, s. BF 57.

¹⁰⁶ Axel Oxenstierna Tallinna raele, Elbingis 30. märtsil 1631 (Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1, Bd 6. Bref 1631, lk. 144; TLA, f. 230, n. 1, s. BF 61): Axel Oxenstierna instruksioonid Aert Spierinckile, Elbingis 7. ja 10. aprillil 1631: samas, lk. 209–218, 225–234.

autoritest pikemalt kirjutanud Ragnar Liljedahl, Arnold Soom ja Ernst Gierlich,¹⁰⁷ keda ei ole siinkohal mõtet ümber kirjutama hakata, vaid toome esile olulisemad Tallinnaga seotud aspektid. Esiteks: kuningliku viljakaupmehena asus Tallinnas tööle Hans (Johann) Weiss, kelle volitused laienesid ka Narvale ja Nyenile. Teiseks: riigi viljamonopol ei olnud totaalne, vaid see puudutas rukist, otra ja nisu, kuid mitte kaera ja linnaseid. Kolmandaks: kaubandushooaja alguses määras Oxenstierna ülemereprovintside merelinnades vilja maksimaalseteks ülesostuhindadeks rukkil 40, odral 30 ning nisul ja jahul 45 riigitaalrit säilitise eest. Kui viljahinnad Amsterdami börsil drastiliselt langema hakkasid, olid need hinnad paraku liiga kõrged, mistõttu augusti algul 1631 peatas riigikantsler kuninglikud viljaostud ja lasi Spierinckil veel ainult tolle ja litsenti koguda. Saadud raha tuli saata Saksamaale sõjavägedele.¹⁰⁸ 1631. aasta lõpus oli Axel Oxenstierna sunnitud konstateerima, et viljakaubanduse monopoliseerimise katse oli nurjunud.

Tallinna aspektist vaadatuna jätkus 1631. aastal eelmisel kaubandusaastal alguse saanud vilja väljaveo langus kõikides kaubagruppides (vt. tabel 7). Kaubakoguseid silmas pidades ei kujunenud Tallinn viljakaubanduse keskuseks. Naelatolliraamatute sissekannete järgi läks kuninglik vili sajabrotsendiliselt Amsterdami, kuid kogused olid varasemast oluliselt väiksemad. Eravilja suundus Amsterdami kõrval ka Lübeckisse ning üllatuslikult saadeti 63,5 sälitist rukist Hispaaniasse. Tallinna sadama kaudu on Stettini veetud 400 tündrit Nyeni päritolu leiba (*Brodt von der Nie*) ning täpselt määratlemata kogus kaera.¹⁰⁹ Järgmise, 1632. aasta viljaväljavedu on enam kui saja lasti võrra suurem ja kolme aasta järel saab seda pidada igati tavapäraseks kaubandusaastaks: vilja väljaveo keeldu ei kehtestatud ning väljaveos puudub kuninglik vili.¹¹⁰

Ja üks aspekt veel! Nimelt langeb kuninglik viljakaubandus Tallinnas ühte aega viljasubsiidiumidega, mida Rootsi riik sai Venemaalt. Seetõttu on huvitav võrdluseks tuua viljakogused, mis Rootsi aastatel 1629–1633 tollivabalt Arhangeliski kaudu Venemaalt välja vedas ja mille müügitulu ta endale sai.

Tabel 9: Rootsi-Vene viljaäri 1629–1633: kogused ja tulu.¹¹¹

Aasta	Sälitised:	Riigitr:
1629	894	24 000
1630	1 224	42 900
1631	3 100	52 100
1632	2 500	24 900
1633	2 500	14 200
Kokku:	10 328	158 100

Arnold Soom märkis, et Vene tsaar lubas 1628. aastal välja vedada 36 000; 1629 – 50 000, 1630 – kaks korda 75 000, 1631 – 50 000 ja 1632 – 50 000, see teeb kokku 336 000 setverti¹¹²

¹⁰⁷ R. Liljedahl. Svensk förvaltning i Livland, lk. 442–447; A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 27–28; E. Gierlich. Reval 1621 bis 1645, lk 152–153.

¹⁰⁸ Axel Oxenstierna instruksioonid ja kirjad Aert Spierinckile, Elbingis 7. ja 10. aprillil, 3.–6., 20. mail, 3. ja 4. augustil 1631: samas, lk. 209–218, 225–234, 293, 334–335, 406–408.

¹⁰⁹ Tallinna 1631. aasta naelatolliraamat (SRA, Östersjöprovinsernas tull- och licenträkenskaper, vol 6). Arnold Soom on toonud mõningaid andmeid kuningliku vilja väljaveo kohta Riia, Pärnust, Narvast, Nyenist ja Soomest, kuid kõik need kohad jäid kogustelt Tallinnale alla: A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 28–30.

¹¹⁰ Tallinna 1632. aasta naelatolliraamat: RA, EAA, f. 1, n. 2, s. 772; TLA, f. 230, n. 1, s. Ag 9.

¹¹¹ L. Ekholm. Rysk spannmål och Svenska krigsfinansier, lk. 9.

¹¹² A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert, lk. 30. 1 setvert mahumõõduna on 145 kg rukist.

ehk umbes 17 684 säilitist vilja (1 last = 19 setverti). Vene ajaloolase Boris Poršnevi andmeil ulatusid kuue aasta – 1628–1633 – Vene viljasubsiidiumid 332 302,75 setverdi ehk 17 490 säilitiseni ja rootslaste netokasum olnud pärast vilja müüki Amsterdams 2 400 000 riigitaalrit.¹¹³ Nendele andmetele oponeeris Lars Ekholm, kes märkis, et tsaari lubadused ja vilja tegelik väljavedu olid eri asjad. Äri odava Vene viljaga algas alles 1629. aastal.¹¹⁴ Nagu tabelist 9 nähtub, sai Rootsi riik Vene viljast suurima kasu just 1630. ja 1631. aastal.

Kokkuvõtteks

Stolbovo rahu sõlmimise järel võttis Tallinn ette viimase jõulise katse tuua Vene kaubanduse laokoht monopoolselt oma linna ja keelata välismaalastele sõidud Narva kui peamise konkurendi juurde. Tallinnale oli konkurendiks ka Lübeck, kelle kaupmehed eelistasid Venemaaga Narva kaudu suhelda. Narvalasi ja lüübeklasi süüdistati nii Tallinna kaubanduse allakäigus kui ka Vene kaubanduse Läänemerelt Arhangelskisse ajamises. Tallinnas leiti, et kui Vene transiitkaubanduse keskus toodaks tagasi nende linna, käiks Arhangelski kaubandus tänu lääneeurooplaste suurenevale huvile Tallinna vastu alla. Sama lootis ka kuningavõim. Ometi olid Rootsi võimud 17. sajandi esimesel veerandil laokoha küsimuses kõikuval seisukohal, mistõttu Vene kaubanduse vahendajana eelistati kord Tallinna, siis jälle Narvat. Tallinna rae ja kodanikkonna kaubandusdiplomaatiline tegevus Stockholmis oli aktiivne, ehkki aastast aastasse korrati ühtesid ja samu argumente. Samas olid ainult vähesed Tallinna kaupmehed Venemaa kaubanduses tegevad; see oli riskantne ja eeldas kapitali olemasolu, mida aga vaestel tallinlastel majandusliku allakäigu perioodil polnud. Nii oodatigi venelasi kaupadega Tallinna, kus neid vahendati lääneeurooplastele ja vastupidi. Koos laokohaga lootis Tallinn suurendada tollitulu. 1622. aasta suvel mõisteti, et ainult Narva-vastasest retoorikast ning laokoha Tallinna toomise palumisest ei piisa. Kuningavõimule oli vaja pakkuda midagi reaalselt. Nii jõuti ideeni võtta konkurentide tollid mingiks ajaks rendile. Kuningavõim, kes küll pidas kaubakompanii loomist Tallinna kaubanduse edendamisel tulutoovamaks, nõustus 1623. aastal tollirendi ideega ja sõlmis tallinlastega kuueks aastaks vastava lepingu. Ehkki tollirendi ajal ületasid iga-aastased laekumised 12 000 taalri määra, ilmneb sadamaraamatutest, et linna enda sissetulekud jäid tagasihoidlikuks ja ka kaubanduses ei toimunud märkimisväärset elavnemist. Tolliandmete puhul tuleb arvestada ka tollimäära tõusu seniselt 1,5%-lt 3%-le. Teiselt poolt aga suurendati tolliarvestuses rundstückide arvu riigitaalris seniselt 48-lt 56-le. Loodetud uus majanduslikku tõus Tallinnas jäi tulemata ja tollirendiperioodi lõppedes 1629. aastal seda enam ei uuendatud. Samuti ei tohtinud Tallinn enam Narva-sõite takistada.

Ehkki kuningavõim mõistis tollirendi algusest peale, et selle abil ei ole võimalik Vene kaubandust Läänemerele tagasi tuua ega ka Tallinna hansaaegset majanduslikku õitsengut taastada, kujunes tollirendi ebaõnnestumise peamiseks põhjuseks Rootsi jätkuv sõjategevus Liivi- ja seejärel Preisimaal. Niikuinii läks valdav osa riigile antavast tollirendirahast Liivimaal viibiva sõjaväe ülalpidamiseks, vähemal määral ametnikkonna palkadeks. Kuid linnal tuli veel ka erakorraliselt rahaliste ja esemaliste ressursidega Rootsi sõjategevusse panustada ja Tallinna majutatud Soome päritolu garnisonisõdureid ülal pidada. Raskeks koormiseks linnale olid kontributsioonid, mis majandusliku surutise ja suure vaesuse tõttu käisid tallinlastel lihtsalt üle jõu. Neid suudeti tasuda ainult pooles osas. Kui kontributsioonipoliitika

¹¹³ B. F. Poršnev. Russkije subsidei Švecii vo vremja Tridcatiletnej vojny. – Izvestija Akademii Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, nr. 5, 1945, lk. 319–340. Hiljem kordas Boris Poršnev oma uurimistulemusi: B. F. Poršnev. Tridcatiletjnaja vojna i vstuplenie v nee Švecii i Moskovskogo gosudarstva. Moskva, 1976, lk. 224–225. Temaga peaaegu samad andmed on Moskva arhiivi saadikute prikaasi materjalidele tuginedes saanud ka Helmut Piirimäe: H. Piirimäe. Vene-Rootsi viljakaubandusest XVII sajandil. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, XV, nr. 1, 1966, lk. 49.

¹¹⁴ L. Ekholm. Rysk spannmål och Svenska krigsfinanser, lk. 8.

läbi kukkus, maksustas kuningas 1628. aastal Tallinna kaubanduse uue meretolli, litsendiga. Saadud rahalised vahendid liikusid osaliselt Riiga, osaliselt kasutati neid kohapeal vilja ja muu proviandi ülesostmiseks. Peale kontributsioonide ja litsendi võttis riik tallinlastelt laene. Sõjamajanduslikud olud, millesse Rootsi riik sattus ja ka oma alamad asetas, ei võimaldanud tollirendil Tallinnale majanduslikku tuge pakkuda, rääkimata võimalusest sellest pikemas perspektiivis kaubandusdiplomaatilist kasu lõigata.

Samas olid Tallinnalt, Riialt ja Eestimaa aadlilt nõutud kontributsioonisummad oluliselt väiksemad neist summadest, mida Rootsi riik Saksamaale jõudes erakorraliste maksude jms. näol seasetelt linnadelt nõudis. Ometi ei tea me praeguse uurimisseisu juures ligilähedaseltki, kui suur oli Tallinna ja tervikuna Eestimaa provintsi tegelik panus Rootsi sõjaeelarvesse. Ka rahalised ja esemelised vahendid, mis Rootsist ja Soomest ülemerevalduste valitsemis- ja kaitsekulude katteks saadeti, vajavad täpsemat väljaselgitamist. Alles siis on meil võimalik analüüsida Gustav II Adolphi ja riigikantsler Axel Oxenstierna korduvalt väljendatud väidet, et emamaa pidas provintse ülal.

Majanduslikus mõttes vaibus Tallinna ning Eesti- ja Liivimaa jaoks pikk sõdade periood 1630. aastate alguses. Paljud 1620. aastate lõpus ja 1630. aastate alguses langetatud maksu- (litsent, tollivili, statsioon jne.) ning kaubanduspoliitilised otsused (Narva ja Nyeni järkjärguline avamine välismaalaste laevasõidule, kaubandustingimuste liberaliseerimine Soome lahe linnades jms.) jäi püsima Rootsi võimu perioodi lõpuni. Uusi kontributsioone nõuti linnalt taas Torstenssoni sõja puhkedes, siis 17. sajandi keskpaiga ja lõpu sõdades.

Tallinna majandustegevuse aluseks oli viljakaubandus. See oli valdkond, kus riigi ja linna huvid 1620. aastatel sõna otseses mõttes põrkusid, sest viljakaubanduse reguleerimine oli sõjaaja tingimustes riigi käes. Nii keelas riik korduvalt viljakaubanduse kas täielikult või võimaldati vilja välja vedada ainult kuningliku viljana. Viimasel juhul ostis riik vilja turuhindadest madalamate hindadega üles ja müüs seda vaheltkasuga Amsterdami viljabörsil. Vilja väljaveokeelud vähendasid lääneeurooplaste huvi Tallinnas kaubelda, sinna soola ja teisi igapäevaeluks vajalikke tarbekaupu tuua. Oma olemuselt oli Tallinna viljakaubandus Euroopa viljakaubanduse orgaaniline osa, ehkki kogustelt jäädi umbes paar-kolmkümmend korda alla Läänemere piirkonna esimesele viljasadamale Danzigile.

Täna artikli ettevalmistamise käigus saadud heatahtliku abi eest Heiko Droset, Stefan Herfurthi, Lea Kõivu ja Kai Tafenaud!

Uurimistööd toetas Rootsi Kuningliku Ajaloo ja Muististe Akadeemia (Kunghinga Vittershets Historie och Antikvitets Akademien) stipendium.